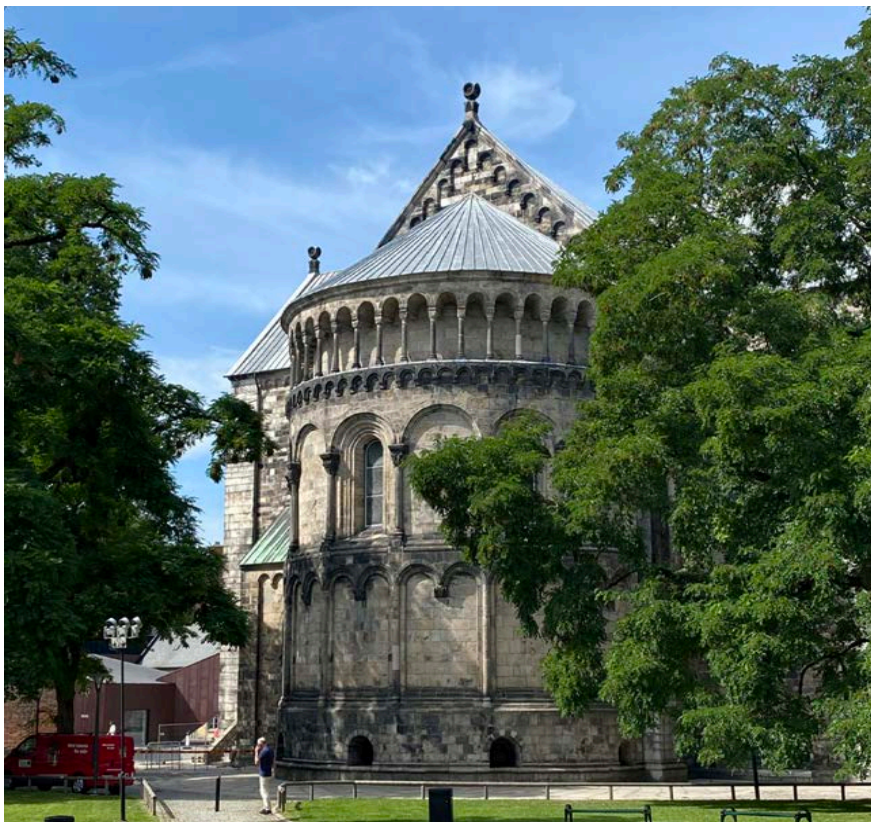

Lunds domkyrka

Lunds stift

Kulturhistorisk
karaktäristik och bedömning

2022-01-14

Innehåll

Beskrivning och historik

Kyrkomiljön	3
Historik	7
Exteriör	15
Interiör	19
Inredning och inventarier	33

Kulturhistorisk karaktärisering

41

Att tänka på vid förvaltningen av kyrkoanläggningen	43
Skydd m.m.	44

Källor och litteratur

45

Lunds domkyrka

Lunds domkyrkoförsamling, Lunds socken/stad, Torna och Bara kontrakt, Lunds pastorat och stift, Domkyrkan 1, Lunds kommun, Skåne län.

Beskrivning och historik

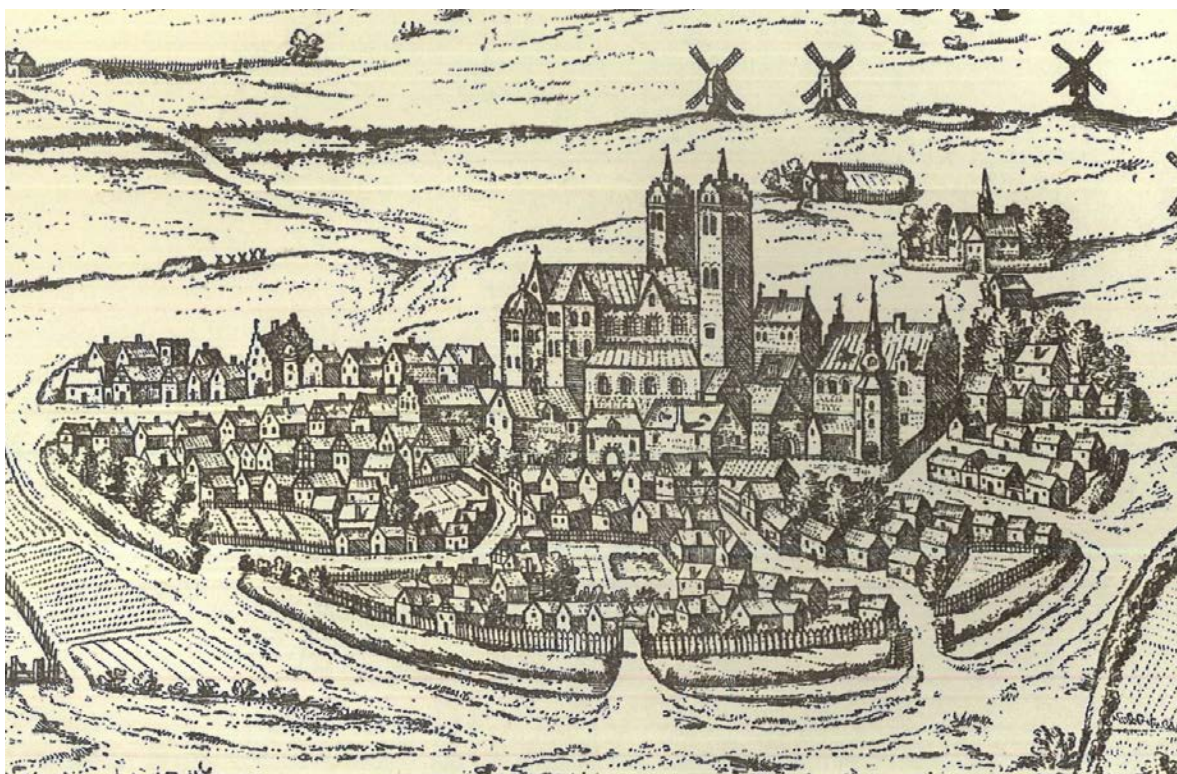
Kyrkomiljön

Lund uppstod sannolikt som en medveten stadsgrundläggning på kungligt initiativ i slutet av 900-talet. Tiden kring 990 och Sven Tveskägg har ofta nämnts i detta sammanhang, men kistor av ekstockar på en tidigkristen begravningsplats direkt norr om domkyrkan har på senare år daterats till 979/980, vilket skulle göra Sven Tveskäggs far Harald Blåtand till en mer trolig grundare. Tidpunkten sammanfaller med att Harald konverterade till kristendomen och skapade ett enat danskt kungadöme där även Skåne ingick. Stadsbildningen har också tolkats som en kristen motpol till den hedniska bosättningen vid Uppåkra ett par kilometer söder om Lund som var regionens maktcentra under järnåldern. Det är inte omöjligt att redan denna stadsbildning kallades Lund eller Lunden och att det rör sig om en ren flytt till ett mer strategiskt läge, inte endast intill den viktiga nord-sydliga vägsträckningen utan vid korsningen med den väst-östliga vägsträckningen i Vombsänkan.

Den första bebyggelsen tycks ha uppstått kring den nord-sydliga kommunikationsleden vid Stortorget och Stora Södergatan. Möjligen fanns redan initialt en handelsplats norr om Stortorget och medeltida källor talar om en kungsgård väster om domkyrkan. Under Sven Tveskägg blev Lund administrativt centrum och Danmarks huvudmyntort och Adam av Bremen kallade under Knut den stores regeringstid (1018–35) Lund för Danmarks huvudstad och jämställde staden med London.

Den profana bebyggelsen dominerades under medeltiden helt av trähus och den byggnadstekniska utvecklingen drevs av kyrkligt och kungligt byggande, där utnämmandet till ärkebiskopssäte 1103 hade en avgörande roll. Stadens många kyrkor började ersättas av nya byggnader i sten och senast kring 1200-talets början introducerades tegel som byggnadsmaterial i flera klosterbyggen. På 1100-talet reglerades också bebyggelsen i och med sockenindelningen och därmed tillkom den i stora drag ännu bevarade topografin med gatunät och tomtindelningar. De många sockenkyrkorna är ett typiskt drag för Danmarks äldsta städer och är ett uttryck för den maktstruktur som rådde under äldre medeltid, där patronatsrätten för de stormän som byggde en kyrka medförde ekonomiska intäkter och makt. Vid århundradets slut var staden helt dominerad av ett sakralt byggande som manifesterade Lunds roll som Nordens främsta kyrkliga centrum.

Under 1400-talet skedde en stagnation i stadsutvecklingen som går att koppla till ett minskat ekonomiskt inflytande och i och med reformationen, som i Danmark

Utsnitt ur Franz Hogenbergs kopparstick över Lund från 1585, vilket är den äldsta kända avbildningen av staden. Norr om domkyrkan syns Kungshuset som stod färdigt året innan.

initierades 1536, var Lunds tid som maktcentrum definitivt förbi. På Kristian III:s order revs inte mindre än 25 av stadens kyrkor och kloster, vilket fick en dramatisk inverkan på stadsbilden. Även om tomtindelningar och vägnät i viss mån också förändrades får det faktum att kyrkan innan reformationen ägde närmare 80 procent av stadens fastighetsbestånd ses som en viktig förklaring till att Lund ännu bevarar en utpräglad medeltida stadsplan. Under 1600- och 1700-talen fortgick den i stadsutvecklingsmässig mening slumrande tillvaron, bland annat på grund av upprepade krig, bränder och pest, som med få undantag först bröts av den puts- och tegelarkitektur som gjorde sitt intåg i industrialiseringens och urbaniseringens kölvatten. Precis som i de flesta svenska städer är det just 1800-talets stenhusbebyggelse som idag dominerar byggnadsbeståndet, men stadskärnan bevarar även ett hundratal korsvirkeshus, främst från 1700- och 1800-talen, samt en handfull medeltida profana byggnader.

Även domkyrkans direkta närmiljö präglas trots sin långa historia idag främst av 1800-talets omdaningar. Av det med tegelmur befästa byggnadskomplex som utvecklades kring ärkesätet under medeltiden och då omgärdade domkyrkan återstår endast Liberiet, domkapitlets bibliotek från 1400-talet vid Kungsgatan, sydöst om kyrkan. Ärkebiskopens och domkapitlets byggnader vid Lundagård är till stor del okända arkeologiskt men platsen var centrum för förvaltningen av hela ärkestiftet, med en stab av ämbetsmän samt ett stort följe knektar och ryttare. Det måste därmed ha rört sig om en furstlig byggnadsanläggning som utöver biskopens borg

och därtill kopplade ekonomibyggnader även utgjordes av bland annat myntverk, katedralskola och kyrkogård öster om absiden. Norr om residenset, vid nuvarande Universitetsplatsen, fanns en apel- och humlegård.

När Lundagård i och med reformationen övergick i kunglig ägo var området kraftigt förfallet och på order av Fredrik II uppfördes 1579–84 Lundagårdshuset som länsmanresidens och bostad för kungen vid besök, vilket har gett upphov till det mer använda namnet Kungshuset. Som en del av försvenskningen av Skåne efter freden i Roskilde 1658 grundlades 1666 Lunds universitet på initiativ av Peder Winstrup, som blev såväl den siste danske som den förste svenske biskopen i Lund. 1688 donerade Karl XI Kungshuset som huvudbyggnad till universitetet. Den nord-sydliga vägsträckningen förbi domkyrkoområdet som tidigare gått via Gråbrödragatorna rätades under tidigt 1700-tal ut genom anläggandet av Kyrkogatan som knyter samman Bredgatan med Stortorget och Stora Södergatan. Vid århundradets mitt omgestaltades Lundagård till park och botanisk trädgård av slottsarkitekten Carl Hårleman, ett arbete som föregicks av stora utdikningar som sannolikt raderade ut merparten av de arkeologiska lämningarna efter den medeltida anläggningen.

1800-talets grundläggande omvandling av domkyrkoområdet inleddes på 1830-talet med att Carl Georg Brunius lät riva den till stora delar medeltida bebyggelsen närmast

Carl Hårleman omvandlade Lundagård till park och botanisk trädgård vid mitten av 1700-talet. Målning av okänd konstnär, antagligen kring 1767. Bild från Forndok.

*Flygbild över domkyrkan, Lundagård och Universitetsområdet 2014, tagen från öster.
Foto: Pär-Martin Hedberg.*

kyrkan. Universitetet expanderade genom att Kungshuset byggdes på med en våning och 1850–51 uppfördes AF-borgen i en medeltidsinspirerad stil efter arkitekt Hans Jakob Strömbergs ritningar. Det senare föranledde att Lundagårds omgärdande murar revs och området blev offentlig park. Universitetets expansion fortsatte, delvis med uppförande av nya lokaler i andra delar av staden, och 1882 färdigställdes Helgo Zettervalls gestaltning av Universitetsplatsen. Genom att Kungshuset och AF-borgen kompletterades med ombyggda och nyuppförda byggnader, däribland ny huvudbyggnad i antikiserande stil, skapade Zettervall en platsbildning med karaktär av arkitektoniskt slutet rum. Öster om Universitetsplatsen anlades under århundradets slutskede ett friluftsmuseum, Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige eller Kulturen. Från domkyrkans närmiljö flyttades Dekanresidenset från 1400-talet och Berlingska huset från sent 1600-tal till Kulturens område. Öster om domkyrkan hade redan 1845 uppförts en tegelbyggnad efter ritningar utförda av arkitekt Axel Nyström med fasadgestaltning inspirerad av absidens rundbågearkader. Byggnaden var avsedd att bli biskopsbostad, men kom istället att inrymma flera institutioner och sedermera Historiska. Genom en täckt gångbro över Krafts torg ansluter byggnaden idag till Kapitelhuset som stod färdigt 1930 efter ritningar av Thedor Wählin. 1932 invigdes Domkyrkomuseet i Kapitelhusets norra del.

Kvarteren väster om domkyrkan inramas mot Kyrkogatan av ett flertal bankpalats som ritats av några av dåtidens främsta arkitekter och utmärks av de historiserande stilideal

som rådde under decennierna kring sekelskiftet 1900. Kyrkogatan och Bredgatan karaktäriseras även av ett antal välbevarade köpmansgårdar i korsvirke samt flera exempel på klassicismens påkostade borgarhus. Söder om domkyrkan finns sentida arkitektur i form av det 2011 invigda Domkyrkoforum av arkitekt Carmen Izquierdo och den samtida Domkyrkoplatsen gestaltad av landskapsarkitekt Charlotte Lund.

Historik

Den snart 1000-åriga domkyrkan i Lund har en synnerligen omfattande och händelserik byggnadshistorik. Här redogörs för de idag mest vedertagna teorierna kring kyrkans äldsta historia samt de genom århundradena mest avgörande förändringarna av byggnaden. Viss kompletterande information kring historiken återfinns under rubrikerna *Exteriör*, *Interiör* samt *Inredning och inventarier*.

Den äldsta kyrkan och dess föregångare

Lunds domkyrkas äldsta historia och detaljerna kring den eller de kyrkor som tidigare funnits på platsen är inte helt klarlagd. Allt sedan 1800-talet har olika teorier lagts fram av ett flertal forskare. De senaste decennierna har viss konsensus rått kring de teorier professorn i medeltidsarkeologi Erik Cinthio presenterade 1957 och sedan kom att revidera 1990. Sammanfattningsvis ges ett scenario där det på platsen kan ha funnits en eller möjligen två träkyrkor. Deras eventuella förekomst och tänkbara placeringar, norr respektive söder om dagens domkyrka, baseras på en större mängd gravar som påträffats vid utgrävningar kring domkyrkan under 1900-talets första hälft. Den nuvarande domkyrkan har byggts kring en äldre stenkyrka som Cinthio 1957 tillskriver Knut den Helige (regeringstid 1080–86) men 1990 reviderar till att den uppförts av Sven Estridsen (regeringstid 1047–76). Istället menar Cinthio att

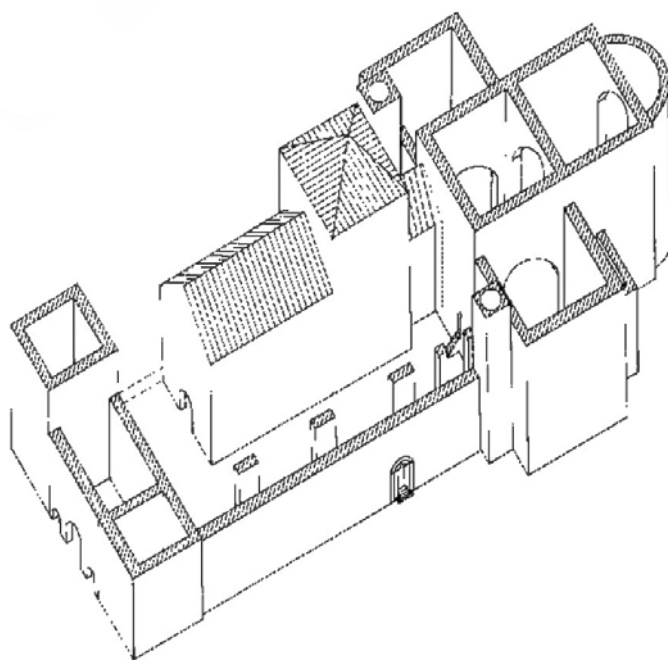
Den tidigaste dokumenterade forskningen kring domkyrkans äldsta historia utfördes i början av 1800-talet av C.G. Brunius. Bilden visar en utgrävning kring den gamla lektoriemuren i mitskeppet 1833.

utsträckningen av Knut den Heliges kyrka i princip motsvarar dagens kyrkobyggnad med undantag för vissa senare förändringar, bland annat absiden som ursprungligen var smalare och djupare samt att transepten eventuellt kan ha varit försedda med trapptorn. Att Sven Estridsen skulle ha byggt den första stenkyrkan härleder Cinthio främst till uppgifter om att en kyrka helgad till S:t Laurentius funnits i Lund på 1050-talet och att den måste ha uppförts av Estridsen på grund av dennes kopplingar till kejsar Henrik III i det tysk-romerska riket, där S:t Laurentiuskulten var starkt förankrad sedan 900-talet. Denna hypotes, ett vasallförhållande till tysk-romerska riket som inkluderar ett gemensamt påskfirande hos kejsar Henrik 1053, kan således även ge svaret på varför S:t Laurentius är domkyrkans skyddshelgon. 1103 upphöjdes Lund till ärkesäte, ett årtal som Cinthio tidigare sett som startpunkt för domkyrkobygget men i sin reviderade version snarare menar får tolkas som en intensifiering eller möjligen ändrad stilriktning för byggprojektet.

För nuvarande domkyrkan identifierar Cinthio två tydliga byggnadsperioder med skilda stilinfluenser. Den första, som främst framträder i grundplanen, har anglo-normandisk förebild medan den senare perioden där absiden och de skulpturala inslagen tillkom har uppenbar italiensk inspiration. I *Necrologium Lundense* omtalas på 1120- och 30-talen en ledande arkitekt, Donatus, som av namnet att döma torde vara från just Italien. Även stenhuggare ska ha rekryterats därifrån men också från trakterna kring Rhen. Byggnadsmaterialet hämtades till största del på betydligt närmare håll, från sandstensbrotten i Höör.

Enligt den vedertagna uppfattningen började uppbyggnaden av den nuvarande kyrkan med en kryptkyrka i öster med transept och korabsid. Kryptkyrkor kommer från fornkyrkans sed att bygga kyrkor över martyrernas gravar och är typiska för den romanska kyrkobyggnadsperioden. Efter hand byggdes kryptorna större och utvecklades till hallkryptor som integrerades med kyrkorummet från 900-talet och en bit in på 1200-talet. Utformningen av domkyrkans krypta har liksom transeptkapellen och sakristierna släktskap med kryptkyrkor i kanalområdet, bland andra Speyer i Tyskland, Klosterrath (Rolduc) i Nederländerna, S:t Hermes i Ronse, Belgien samt Canterbury i England. Enligt skriftliga källor invigdes altaret i kryptan 1123 av ärkebiskop Ascer. Kryptan anlades ovanpå ett naturligt källsprång som rinner upp i kryptans norra transept. Eftersom huvudaltaret är invigt till Johannes döparen är det troligt att kryptan fungerat som dopkyrka. En likartad funktion kan förhållan i Dalby kyrka ha haft, som även den är anlagd över en källa.

1131 överfördes relikerna från den äldre kyrkan till kryptans södra sidoaltare. Cinthio drar slutsatsen att detta sammanföll med att den äldre kyrkan revs och att de östra och västra delarna av domkyrkan som byggts kring den äldre då kunde börja sammanlänkas. När högaltaret 1145 invigdes av ärkebiskop Eskil bör domen i stort varit färdigställd, med mitt- och sidoskepp, transept, kor med absid i öster, västparti med förhall flankerad av två torn samt hallkrypta under östra delen. Vid transeptens östfasader fanns mindre sidokapell och mellan dessa och högkoret två sakristior. Långhus och transept hade platta innertak av trä medan högkoret var slaget med ett tunnvalv och absiden med hjälmvalv. Högekoret med ambo och ciborium avskildes från långhuset av en lektoriemur.

Idémässig skiss av Erik Cinthios teori där Knut den Heliges kyrkobygge påbörjats kring den äldre och då stående stenkyrkan, vilken Cinthio rekonstruerar som en enskeppig byggnad med eventuellt kortorn och altarrum enligt anglo-saxisk modell. Källa: Ale – Historisk tidskrift för Skåneland, nr 2 1990.

Branden 1234 till Adam van Dürens ombyggnader

En svår brand härjade kyrkan 1234 och endast kryptan klarade sig helt utan skador. Utöver en rad inventarier gick innertak och takstolar upp i rök, blytaket smälte och murverk och pelare skadades av den höga temperaturen. Spåren av branden kan ännu urskiljas på flera ställen i kyrkan. Återuppbyggandet pågick fram till cirka 1260 och den största förändringen utgjordes av att mittskeppet försågs med sexkappiga ribbvalv i tegel. Också absiden fick ribbvalv och tunnvalvet i koret ersattes av ett kryssvalv. Eventuellt byggdes även triumfbågen om. För att utvidga högkoret revs lektoriemuren och återuppfördes längre västerut. Samtidigt förlängdes mittskeppet genom att kungaparets empolvåning mellan tornen revs och nedre våningens förhall inkorporerades i mittskeppet med ny västportal.

Kring 1330 försågs mittskeppets två västligaste travéer med stjärnvalv och runt samma tid uppfördes S:t Dionysius kapell, även kallat Karl den Rödes kapell, mellan sydportalen och transeptet. Under 1340-talet adderades ytterligare kapell och altare. De ännu bevarade korstolarna i ek tillverkades under 1300-talets tredje fjärdedel och 1398 färdigställdes högaltarskåpet. Under 1300- och 1400-talen försågs sidoskeppen med strävpelare för att ta upp trycket från de sekundära valven. Kring 1424 tillkom det astronomiska uret Horologium Mirabile Lundense. Ungefär samtidigt uppfördes Mariakapellet, senare bland annat benämnt S:t Görans eller fru Görvels kapell, av ärkebiskop Peder Lykke vid den sydvästra sidoskeppsportalen som därmed raserades.

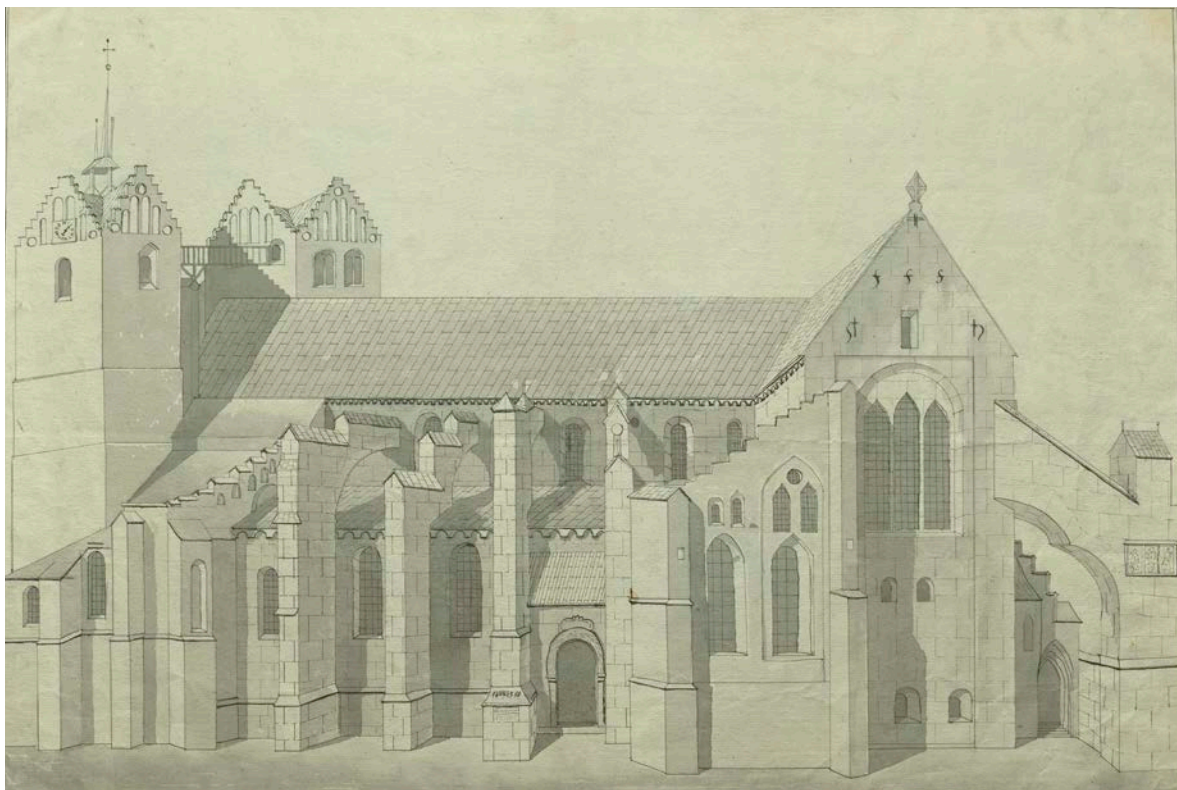
Den westfaliske stenhuggaren och byggmästaren Adam van Düren som var verksam i Danmark och Sverige under sent 1400-tal och tidigt 1500-tal ansvarade för domkyrkans restaurering och ombyggnad från cirka 1510 till 1527. Kryptan dränerades och iordningställdes. Vattenflödet i kryptan har varit ett återkommande problem. Under van Dürens reovering leddes vatten från brunnen i en kanal ut på torget söder om kyrkan där Lundaborna kunde hämta sitt vatten. Vaga teorier finns även kring att kryptans kupolformade mittvalv ska ha förändrats vid denna tid. För högkyrkan bestod en stor del av arbetet i att reparera skador efter branden knappt 300 år tidigare med försvagade murverk och vittrad sten. En strävbåge med reliefer av kyrkans skyddshelgon S:t Laurentius, S:ta Maria och S:t Knut uppfördes mot södra transeptets sydöstra hörn och gaveln däröver försågs med grotesker. I norra transeptet slogs ett nytt valv i samma stil som 1200-talsvalven och i högkoret upptogs troligen fönster i söder och norr. Enligt arkeologiprofessor Otto Rydbeck bör van Düren ha byggt eller byggt om ciboriealtarna vid transeptgavlarna. Absiden försågs med ett krön bestående av tolv blytäckta taggar och taket kröntes av ett kvinnohuvud föreställande Jungfru Maria i blyplåt. Södra tornets övre hälft revs och återuppfördes med trappstegsgavlar, varpå norra tornet omgestaltades för att likna det södra genom att dess övre kolonnettgallerier murades igen medan de nedre förblev öppna. Invändigt slogs tornen med kryssvalv, tre i södra och fyra i norra. Vissa uppgifter tyder på att södra tornets övre hälft innan ombyggnaden skulle haft åttasidig plan. Utöver detta förskönade van Düren kyrkan med flera dekorativa stenarbeten, däribland ett brunnskar i kryptan dekorerat med reliefer.

Från reformation till upplysningstid

1536 inleddes reformationen i Danmark och det 70-tal altare tillhörande de altarstiftelser som främst tillkommit under senmedeltiden började avvecklas. Ännu 1585 fanns emellertid altaren kvar men beskrivs då som förfallna. Gudstjänsten flyttade ut från högkoret till lekmannakyrkan varvid en ny altaruppsats nedanför lektoriemuren tillkom 1577. 1592 ersatte den nuvarande predikstolen en äldre, troligen kyrkans första, som omnämns som ”meget förfalden”. Fyra år senare tillkom läktare i norra och södra sidoskeppen.

Från 1636 anges att tornet reparerades, möjligen avser reparationerna södra tornets nedre kolonnettgalleri vilket avlägsnades. Då högkor och transept efter reformationen nyttjades långt mycket mindre togs det i anspråk för universitets undervisning. Vid samma tid och senare under 1600-talet beskrivs domkyrkan vara förfallen så till den grad att församlingen knappt kunde stå torr i kyrkan under regnväder och att man oroade sig över att valven skulle rasa in. Trots detta skedde inga mer omfattande ombyggnader förrän flera decennier in på 1700-talet. Innan dess hade 1706–1707 ett skrank satts upp vid altaret framför lektoriemuren, de så kallade Karl XII:s grindar tillkommit vid altarrummet och sidoskeppen försetts med vindfång.

Kring 1760 inleddes en intensiv period av reparations- och ombyggnadsarbeten som närmast pågick oavbrutet århundradet ut. Arbetena omfattade till stor del omklädning eller omsättning av de yttre murverken samt förstärkning av strävpelare. Vapenhuset

Pennteckning av J. G. Liljegren från 1800-talets början efter original från 1750 av akademiritmästaren i Lund, Alexander Kastman. Fotograferad av Lars Kennerstedt. Bild från Forndok.

vid sydportalen revs och efter förslag av fortifikationsmajor Baltzar Weduwar ersattes de blytäckta sadeltaken över mittskepp och transept av mansardtak avtäckta med kopparplåt. Dessutom revs norra tornets trappgavlar och tornet avslutades istället med en flack tornhuv med lanternin. 1780 påbörjades arbeten på absiden där den yttre beklädnaden börjat lossna. All beklädnadssten plockades ner och enligt vissa uppgifter kan delar av murverket också ha rivits. Under arbetets gång föreslog landshövding Tage Thott att hela absiden skulle rivas och ersättas av en rakt avslutad nyantik korgavel. Detta kom aldrig till utförande utan absiden återställdes med nyslaget valv 1785. Kring samma tid besökte Gustaf III domkyrkan och krävde att kryptan skulle iståndsättas. Följden blev att flera kolonner renhögs, särskilt Finnskulpturerna utsattes för hård behandling.

Liknande arbeten utfördes 1809, då fasaderna renhögs för att få de äldre svartnade kvaderstenarna att harmonisera med nyare sten. Förutom att stenarna blev gropiga och ojämna blev resultatet att de snart åter svartnade. 1812 revs kapellen på södra sidan och under samma period fick södra tornet samma gestaltning som det norra, med lanterninkrönt huv istället för trappgavlar.

1800-talets medeltidsromantik och stora omvälvningar

Trots upprepade reparationsarbeten genom århundradena led kyrkobyggnaden i början av 1800-talet ännu av sviterna av 1234 års förödande brand. 1800-talets romantiska strömningar gjorde samtidigt att antikens tidigare oantastliga roll som inspirationskälla utmanades av en vurm för den medeltida konsten. Ansvarig för domkyrkans iståndsättande blev Carl Georg Brunius, som ledde arbetena från 1832 till 1859. Brunius (1792–1869) som var professor i grekiska och autodidakt inom konsthistorie- och kyrkorestaureringsområdet kom att göra stort avtryck i det skånska kyrkobyggnadsbeståndet. Utöver konstruktiva och tekniska reparationer och ombyggnader skedde även en mycket omfattande omgestaltning av kyrkans inre, ett förlopp som inleddes med diskussioner kring en ny orgels placering. Förslaget togs fram av hovarkitekt Axel Nyström, som efter ett enda besök i kyrkan beslutade att riva lektoriemuren och anlägga en trappa mellan lekmannakyrkan och högkoret. Korstolarna flyttades till kryptan och ciboriealtarna i korsarmarna revs. Flera fönster, bland annat i absiden och transepten, byggdes om och järnbågar med masverk tillkom allmänt i kyrkan. Fönsteröppningarna rekonstruerades till medeltida storlek utifrån en bevarad öppning i norra sidoskeppet. I kryptan lyftes valven temporärt för att kunna byta ut kolonnernas baser mot nya i granit.

1860 övertogs den då 68-årige Brunius ansvar för domkyrkans restaurering av Överintendentsämbetets 28-årige konduktör Helgo Zettervall. Zettervall (1831–1907) var en av Sveriges mest framträdande arkitekter och tongivande inom kyrkoarkitekturen och restaureringskonsten under sent 1800-tal. Han efterträdde Brunius som domkyrkoarkitekt 1860 och var verksam fram till 1901. Vid en avsyn av Brunius arbeten 1859 lovordades insatserna men samtidigt påtalades omfattande brister, trots att kyrkan renoverats i närmare 30 år. Brunius var en självklar auktoritet på området och som sådan möjligen svår att öppet kritisera. Zettervall presenterade emellertid omgående ett förslag som bland annat gick ut på att bygga om västpartiet, återställa taket och riva strävpelarna. Förslaget var indirekt ett underkännande av Brunius arbeten och inledde en konflikt som Brunius utkämpade från sin position som ledamot av domkyrkorådet fram till sin död 1869.

Zettervalls restaureringsförslag bedömdes initialt som allt för radikalt och godkändes därför endast i mindre delar. Genom en taktik där han under arbetets gång påtalade tekniska brister lyckades Zettervall trots detta fram till tidigt 1880-tal driva igenom nästan samtliga punkter i det ursprungliga förslaget. Merparten av arbetena kan kategoriseras som en byggnadsteknisk säkring för att åtgärda tidigare återkommande problemområden som krypande markfukt, valvens ständigt verkande krafter på yttermurarna, taktäckningar som orsakade rötskador på takstolarna eller kalkbruk som ständigt urlakades. Zettervall använde de modernaste byggnadsmaterial som för dagen stod till buds, som portlandcement och takstolskonstruktion i järn, men var i de synliga delarna i största utsträckning trogen de äldre materialen. Exempelvis täcktes de nya takfallen återigen med blyplåt. Stor vikt lades vid att skapa en exteriör arkitektonisk helhet, bland annat genom borttagande av strävpelare, komplettering av brutna taklister, höjning av mittskeppsfönstren samt rivning av absidens tak. Sentida tillägg, vilket närmast måste tolkas som tillägg efter 1100-talet, som stod i

Domkyrkan innan Zettervalls ombyggnader, med strävpelare, mansardtak och tornhuvar med lanterniner. Ur C.G. Brunius samling, bild från Forndok.

vägen för helhetsbilden avlägsnades. Att bevara ”urgamla hantverkares dumheter” såg Zettervall inget värde i. Till dessa redan mycket omfattande arbeten och ändringar lades arkitektens egna fristående skapelser som främst förkroppsligades i det av domen i Speyer inspirerade helt nya västpartiet. Det innebar att bland annat de medeltida tornen revs och återuppbyggdes enligt Zettervalls stilrestaureringsideal. Till dessa tillägg hör även interiörens målningar utförda av en av dåtidens mest framstående dekorationsmålare Svante Thulin samt målade fönsterglas och katedralglas från Innsbruck.

1900-tal till nutid

1891 installerades elektrisk belysning och 1910 ny värmeledning. Vid det senare arbetet revs delar av korrtrappan och rester av den forna lektoriemuren och de delvis underjordiska kammare som ärkebiskop Jakob Erlandsson låtit uppföra på 1250-talet påträffades. Året därpå utfördes undersökningar av fynden och en ny trappa vilande på järnbalkar anlades något längre västerut, med öppningar i sidomurarna till de utgrävda utrymmena.

Domkyrkoarkitekt Theodor Wählin och den danske urmakaren Julius Bertram Larsen rekonstruerade 1923 det medeltida uret. Wählin (1864–1948) var domkyrkoarkitekt

mellan åren 1902–43 och utförde under den tiden en rad restaureringar av skånska kyrkor. Det inre absidvalvet som Zettervall murat upp kring 1868 murades 1924 om av Wåhlin och dekorerades 1925–27 med glasmosaik framställande Yttersta domen av den danske konstnären Joakim Skovgaard. På 1930-talet försågs absidens och transeptens fönster med glasmålningar av den norske konstnären Emanuel Vigeland med motiv från bland annat Skapelseberättelsen och Syndafallet. 1940 restaurerades kryptan under ledning av arkeologen Otto Rydbeck. Den täta cementhaltiga 1800-talsputsens togs bort och det äldre putslagret blottades på tuffstensvalven. Gravstenar, ärkebiskop Birger Gunnarsens sarkofag och Adam van Dürens brunn undersöktes och iordningställdes.

1954–63 genomfördes en restaurering av kyrkorummet ledd av domkyrkoarkitekt Eiler Græbe, vars främsta syfte snarast var att avlägsna många av 1800-talets tillägg. Græbe (1892–1977) efterträdde Wåhlin som domkyrkoarkitekt 1943 och var verksam fram till 1967. All puts inklusive Svante Thulins dekorationsmålningar knackades ned och murarna kompletterades med 800 ton ny hörsandsten. Det enklare uttrycket underströks av att de imposanta malmkronorna ersattes av avskalade armaturer. Korstolarna flyttades ut från absiden mot koret för att ge plats åt högaltaret och kyrkbänkarna ersattes till stor del av lösa stolar. Bänkkvarterens tidigare upphöjda trögolv ersattes av beläggning av komstadkalksten. Omfattande arbeten skedde även på fönstren, bland annat tillkom nya glas och ny spröjsindelning och två högt sittande fönster i högkoret återupptogs.

1990 inrättades personalutrymmen och hiss i södra tornet. Samma år skapades en ny altarplats med upphöjd golvnivå, ungefär på platsen där man då trodde att ett medeltida lekmannaaltare tidigare hade funnits. 1997 tillkom en trapphiss i den norra trappan, vilken 2016 förlängdes till kryptan. Fler bänkrader togs bort från 2002 fram till 2010 då de sista avlägsnades. Under 2000-talet har förbättringar av tillgängligheten utförts, bland annat med en ramp av kalksten vid ingången till kyrkorummet ritad av Hegelund & Marsvik Arkitekter AB 2003.

2012 påträffades en brunn under södra delen av kryptan som bedömdes vara äldre än domkyrkan och troligen även dess föregångare, vilken kan vara en trolig förklaring till den första stenkyrkans placering liksom att den nuvarande domkyrkan sedan byggts kring denna. Samma år tillkom informationshyllor och en cirkelformad barnhörna, tillverkade av ek och ritade av Wikerstål Arkitekter AB. Erik Wikerstål (1952–) är sedan 2007 domkyrkoarkitekt. 2013 blev biskop Peder Winstrups kista och mumifierade kropp föremål för omfattande vetenskapliga undersökningar vid Lunds universitet. 2016 tillkom en dopfunt formgiven av Bianca Maria Barmen. Under 2019 utfördes arbeten i absiden. Altarskåpet flyttades något västerut för att ge plats åt ett textilskåp. Samtidigt rengjordes mosaiken i absidvalvet och mindre murlagningsarbeten utfördes i transeptet.

Exteriör

Lunds domkyrka har planformen av en fulländad romansk basilika med långhus med arkadliknande klerestoriemurar, transept, dubbla västtorn samt kor med absid i öster. De 2–3 meter tjocka yttermurarna är uppförda i skalmursteknik, med yttre och inre murar av stenkvadrar kring en mellanliggande kärnmur. Grundläggningen består i huvudsak av kallmurad fältsten. Fasaderna är främst murade med tät, finkornig och hård hörsandsten med undantag för de äldsta murpartierna från 1080-talet som är murade med nordvästskånsk sandsten och köpingsandsten. De senare kännetecknas av att de är mindre än kvaderstenen i övriga kyrkan. Under 1800-talet användes även i viss utsträckning granit från Karlshamn och Uddevalla.

Domkyrkans västra fasad utgörs av de två tornen samt det mellanliggande västpartiet med kyrkans huvudentré som nyuppfördes av Zettervall under 1870-talet. En del av rivningsmaterialet återanvändes till stommen och i fasaderna återanvändes två medeltida tympanon över dörröppningarna åt söder och norr. Fasadernas kvadrar i hörsandsten är här lagda i jämna skift med något varierande höjd och har fint skrädhuggen yta, vilket är typiskt för 1800-talet. Stilen följer den övriga kyrkans romanska grundackord med rundbågiga muröppningar, friser, kolonnetter m.m.

Flygbild över domkyrkan från sydväst. Foto: Per-Martin Hedeberg.

Den arkitektoniska uppbyggnaden med en i det närmaste fönsterlös massiv sockelvåning bidrar till västfasadens monumentalitet. Sidoskeppens rundbågiga takfotsfris löper som ett våningsband över västfasaden och binder samman torn och västparti med skeppet.

Kyrkans huvudentré är placerad i en romansk perspektivportal med arkivolter och kapitäl ornerade med lågrelief med i huvudsak bladornamentik. Tympanonfältet är utfört i bremersandsten och framställer Kristus omgiven av kyrkans skyddspatroner Knut och Laurentius. Portbladen är klädda med vardera tolv bronsreliefer med scener ur Gamla och Nya testamentet, skulpterade av bildhuggaren Carl Johan Dyfverman 1888–89. Tornets andra våning domineras av stora rundbågiga fönster placerade i djupa arkivolter som kommunicerar den massiva murens dimensioner. Mittpartiets tredje våning öppnar upp med ett galleri flankerat av de slutna tornmurarna, vilka så när som på ett antal kvadratiska snedställda muröppningar med fyrpassformade gluggar är fönsterlösa. I höjd med mittskeppets takfot övergår tornmurarna i ett yttre skal med tre genombrutna gallerivåningar åt samtliga väderstreck kring en inre kärna. Gallerierna har samma grundutformning men med varierande detaljering i de olika våningarna. Tornens resliga tälttak är avtäckt med valsad blyplåt från tidigt 1900-tal och kröns av låga spiror.

Sidoskeppens fasader är uppdelade i åtta sektioner som indelas av lisener och avslutas upptill av rundbågiga friser. I sju av sektionerna finns centralt placerade rundbågiga fönster omslutna av djupa nischer med enkelt profilerade arkivolter. I tredje axeln från öster återfinns rikt smyckade syd- och nordportaler. Sydportalen markeras genom att

Den romanska sydportalen.

pilastrarna bryter igenom takfotgesimsen och den mellanliggande rundbågefrisen har här ett något större format än den övriga frisen. I portalens tympanonfält syns Guds Lamm omgivet av de fyra evangelisternas attribut i lågrelief. Arkivoltens bågar pryds av reliefer föreställande djur- och växtslingor som vilar på kapitäl utformade som djuransikten. Den norra portalen vetter åt Lundagård och den plats där det medeltida ärkebiskopsresidenset låg. Nordportalen bör ha tillkommit något decennium efter sydportalen, och är utförd i antikiserande stil med bysantinska drag. Portalen är placerad i ett lätt framskjutet fasadparti som avslutas upptill av en rundbågefris med individuellt skulpterade reliefer i bågfälten. Två kolonner med rikt skurna kapitäl i borrhålsteknik bär upp portalens baldakin och flankerar portalen tillsammans med två

lejon. Tympanonfältet återger Simsons kamp med lejonet och omges av sju rikt ornamenterade arkivolter. Ekporten med diagonalställd järnbeslagning tillkom 1880 efter ritningar av Zettervall.

Mittskeppets arkadliknande klerestoriemurar har vardera åtta rundbågiga fönsteröppningar och avslutas upptill av takfotsgesimser och rundbågefriser. Merparten av fönsteröppningarna rekonstruerades på 1800-talet efter en öppning på norra sidan som Brunius ansåg hade originalform medan fönstren till största del härrör från Græbes restaurering och utgörs av blyinfattade rökfärgade glas med invändiga stagjärn i smide. Såväl sidoskeppens som mittskeppets tak är avtäckta med gjuten blyplåt, till stor del bestående av omgjuten blyplåt från Zettervalls tid, och är senast omlagda kring 1930 fränsett södra sidoskeppet som lades om 1999.

Transeptgavlarna åt norr och söder har likartad utformning där främst de övre gavelfälten skiljer sig åt. Gestaltningen komponerades av Zettervall som bland annat behöll sockelvåningarna samt en del äldre element och detaljer så som Brunius fönster i det södra transeptets gavelspets och van Dürens i det norra. Uppbyggnaden följer principiellt västfasadens schema med en sluten sockelvåning med små rundfönster,

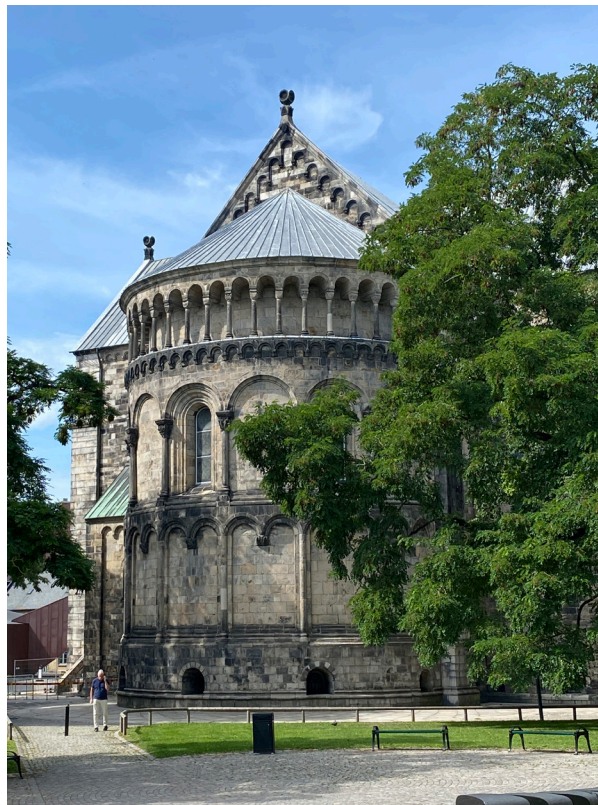
Kyrkan fotograferad från nordöst med norra transeptgaveln i förgrunden.

stora rundbågiga fönster i huvudvåningarna samt däröver arkadvåningar med friställda kolonnettgallerier. Små rundbågiga öppningar i sockeln förser kryptan med dagsljus. På sydgaveln markeras övergången till gavelspetsen med en hålkälslist med nio inpassade maskaroner och djurhuvuden, vilka hör till de äldre delar som införlivades vid Zettervalls omgestaltning. Brunius bågöppning med tre romanska bågar vilande på fyra kolonner med tärningskapitäl är centralt placerad i gavelfältet. Vid transeptets sydöstra fasad finns en hög stentrappa som leder upp till en ingång tillkommen på 1100-talet.

Strax norr om trappan, i mötet mellan absid och transept, finns en utbyggnad med pulpettak som inrymmer södra transeptkapellets altarplats och den södra sakristian. Östfasaden har två rundbågiga fönster av vilka det södra som tillhör kapellet är en ursprunglig romansk fönsteröppning med rikt ornamenterat stenhuggeri i rundbågens yttre del. Det norra, som hör till sakristian, fick sin utformning med mittpost och överliggande blindbåge med fyrpassformad öppning vid Zettervalls restaurering. Kapellfasaden avslutas upptill med en rundbågefris samt en antikiserande gesims prydd med bladstav, tandsnitt och äggstav.

Transeptets norra gavelfasad har som nämnts ovan samma grundutformning som gaveln åt söder. Här rev Zettervall van Dürens stora tredelade fönster från början av 1500-talet, vilket Brunius på 1850-talet kopierat även på sydgaveln, men behöll en mindre rektangulär muröppning med dekorativ omfattning från van Dürens tid i gavelröset. I nordöstra hörnet finns en hög trappa med en ursprunglig ingång från 1100-talet, motsvarande den i söder. Den smidesbeslagna ekporten tillkom i samband med Zettervalls restaurering. Strax söder om trappan återfinns utbyggnaden för det norra transeptkapellet och den norra sakristian. Volymen följer den södra motsvarigheten. Fasaderna bryts upp av ett rundfönster till sakristian samt ett rundbåigt fönster till kapellet och avslutas upptill av en gesims med underliggande bågfris.

Korabsiden uppfördes omkring 1160. Den massiva och upptill profilerade sockeln bär upp fasadens första våning som delas in av en dubbelbågad blindarkad med kapitälösa halvkolonner och rikt skulpterade kragstenar. Mellanvåningens kolonner är friställda från fasaden och pryds av rikt skulpterade kraftfulla kapitäl i antikiserande stil. Tre av våningens

Absiden i öster räknas till norra Europas främsta exempel på romansk arkitektur.

sju arkadbågar bryts upp av djupa profilerade nischer med rundbågiga fönster. En utkragad rundbågefris markerar övergången till det övre lätta kolonnettgalleriet. Enbart de kolonnetter som ligger i axel med de undre våningarnas kolonner har försetts med skulpterade kapitäl som en subtil förstärkning av fasadens tektonik och vertikalitet. Kolonnettparen däremellan är försedda med tärningskapitäl. En enkelt profilerad takfotsgesims, tillkommen vid Zettervalls restaurering, markerar övergången till det blytäckta hjälmtaket. Fram till 1870-talet kröntes absidfasaden av tretton trekantsrösten kallade "törnekronan" med hänvisning till kyrkans plan som en allegori över Kristi kropp.

Interiör

Kyrkans interiör har en tydlig indelad plan med västparti, mittskepp med sidoskepp samt ett östparti i två våningplan. Östpartiet utgörs av högkyrka och krypta som har identisk uppbyggnad med kor, absid och transept. Under medeltiden var högkyrkan avsedd för domkapitlet och kaniksamfundet och avdelad från lekmannakyrkan genom en lektoriemur. Lektoriemuren revs av Brunius på 1800-talet vilket öppnade upp mellan östpartiet och kyrkans västra delar. Norra transeptet går numera under namnet dopkapellet och är avsett för enskild bön medan södra transeptet kallas för sjuarmade ljusstakens kapell. I östra hörnen mellan transepten och högkoret finns mindre, avskilda rum, vilka idag fungerar som sakristia och förberedelserum. Kyrkan är konsekvent uppbyggd enligt ett strikt kvadratsystem. Mittskeppet består av fyra kvadrater medan sidoskeppet har samma längd och halva dess bredd. Högkoret utgörs av två kvadrater och transepten vardera en kvadrat. Kryptan som har samma utsträckning som kor och transept är uppbyggd enligt samma kvadratsystem.

Liksom kyrkans exteriör kännetecknas interiören av dess oputsade murar av sandsten. Brunius påbörjade på 1800-talet en utrensning av tillägg från såväl katolsk som protestantisk tid. Även senare domkyrkoarkitekter har arbetat i samma anda vilket har skapat dagens avskalade kyrkorum. På samma sätt som sentida inredning rivits ut ur kyrkan har äldre lagningar och byggnadshistoriska spår i murarna i hög grad dolts genom ilagning med nyhuggen sten så att det idag är svårt att se vad som är ursprungliga autentiska murstenar och detaljer och vad som är senare kompletteringar. På en del stenar kan man se inhuggna stenhuggarmärken som i viss mån berättar något om tillkomsttiden. Enligt Erik Cinthio tillhör stenhuggarmärkena inte kyrkans äldsta byggnadsperiod utan senare lagningar och kompletteringar utförda under senromansk tid. Lagningar med stenhuggarmärkning har också utförts av van Düren och under Brunius tid samt vid stenlagningsarbeten på 1900-talet. Typiskt för stembearbetningen under Zettervalls tid är den finhuggna slipade ytan, vilken är tydligast i västpartiet. Det äldsta stenmaterialet är av välbearbetad kvader, skrädhuggen med bredmejsel i diagonala eller korta lodräta slag. Efter att stenarna kommit på plats verkar de sekundärt ha huggits med kanthuggning av mejsel tvärs över fogen. Stembearbetningen kan exempelvis studeras i norra kryptkapellets murverk. Spår av romansk puts med

målningssdekor har tidigare dokumenterats på murarna men av detta finns i stort sett inget synligt idag. Man tror dock att större delen av kyrkans interiör kan ha putsats och målats efter branden på 1200-talet. Valven är numera tunt slammade i beige-grå kalkbruk som går i ton med sandstensmurverket. En del lagningar i murverken har också putsats eller slammats och tonats i sandstensmurverkets nyans.

Kyrkans golv är, med undantag av kryptans, lagt 1954–63 med plattor av komstadkalksten, en mörk blåsvart kalksten. Kyrkan är idag valvslagen men ursprungligen var större delarna av kyrkan täckta av plana innertak. Trätaken ersattes med valv efter branden 1234 och är några av de äldsta bevarade valven i Skåne.

Förhall

Den centralt placerade västportalen leder in till en förhall eller vestibul belägen i byggnadskroppen mellan de två tornen. Den nuvarande förhallen är i sin helhet en skapelse av Zettervall som stod färdig 1873. Zettervalls ambition var att återuppbygga västpartiet med de ursprungliga tornen som förebild. Förhallen är i stort sett bevarad i sin ursprungliga form, dock med vissa tillägg. Mittdelen utgörs av ett kvadratisk utrymme täckt av ett flackt kupolvalv uppbyggt av kolonner i hörnen. Vid norra och södra sidorna av mittkvadraten finns halvcirkelformade nischer som tillsammans med mittpartiet ger förhallen formen av en utsträckt oval. Nischerna är uppbyggda som ett galleri med en låg sockel eller sittbänk bakom en arkad av sex kolonner som bär upp ett hjälmvalv. Förhallens kolonner är av granit och har socklar och baser av sandsten med hörnflikar. För förhallens stenarbeten har Zettervall hämtat inspiration från den romanska konstens stilförråd, men även från iakttagelser som gjordes när de medeltida tornen revs. Innanför västportalen finns ett femsidigt vindfång av ek och glas. Vindfånget ritades av Wåhlin och tillkom på 1940-talet men kom att förnyas, sannolikt vid Græbes restaurering av domkyrkan 1954–63. Från ytterporten i väster leder en ramp från 2003 av kalksten upp till innerdörrarna till kyrkorummet. I öster leder en hög port in till kyrkorummet med kassettliknande spelfyllningar.

Mittskepp

Kyrkans huvudsakliga kyrkorum, medeltidens lekmannakyrka, består av mittskeppet och sidoskeppen. I väster begränsas mittskeppet av västpartiets mur från 1800-talet och dess östra gräns utgörs av gördelbågen mellan mittskeppsvalvet och högkoret. Gavelmuren i väster upptas av orgelläktaren belägen ovanför förhallen med en öppen balkong av sandsten ut mot mittskeppet. På läktaren står orgelverket med fasad från 1876, vilken har en ovanlig men för Zettervall typisk tvådelad uppbyggnad med fasaderna ställda utmed södra och norra sidorna av läktaren för att medge ljusinsläpp från fönsteröppningarna i väster. I sydvästra hörnet om ingången från förhallen finns sedan 2011 en vaktmästarplats uppbyggd av en femsidig ekpanel, ritad av Wikerstål arkitekter. Vid norra sidan av ingången finns ett vigvattenskärl av huggen sandsten från Zettervalls restaurering och ovanför detta ett lejonhuvud i brons. Likadana

vigvattenskärl finns innanför nord- och sydportalerna. Till vänster om ingången står ett av kyrkans senaste tillskott – en dopfunt från 2016 formgiven av Bianca Maria Barmen.

Mittskeppet är uppbyggt av höga sidomurar med tvärgående gördelbågar som delar in skeppet i fyra kvadratisk formade valvtravéer. Sidomurarna består av ett arkadsystem av kraftiga rektangulära huvudpelare som bär upp gördelbågarna och breda korgbågiga blindbågar i sidomurarna. Blindbågarna är i sin tur indelade i två mindre bågöppningar som i mitten bärs upp av mindre bipelare kopplade till halvkolonner intill de större murpelarna. Valvpelarna och kolonnerna i arkadsystemet vilar nedtill på en hög sockel med en kraftfull profil som löper kring både huvudpelare och dess halvkolonner. Bipelarna har en annan något enklare profil och har sannolikt byggts om, kanske i samband med valvslagningen. På den nordvästra valvpelaren finns årtalet 1527 och en relief föreställande en åsna. Intill denna finns en inskrift som lyder; ”The maa vell en asen være som thager mer paa änd han kan bäre” vilket kan översättas ungefär till ”Den är en åsna som tar på sig mer än han kan bära”. Reliefen lär vara huggen av van Düren och har tolkats vara ett uttryck över hans egen arbetssituation med domkyrkans renovering.

Långskeppet fotograferat mot högkoret i öster.

Över arkadens blindbågar finns ett slätt murliv och däröver är klerestoriefönstren belägna. Murlivet ramas in upptill av valvens sköldbågar. Mittskeppet täcks av fyra valvtravéer vars äldsta delar tillkom efter branden 1234. De äldsta valven var sexkappiga helstensvalv av tegel med valvribbor av sandsten. De två västra valven ersattes redan under medeltiden av stjärnvalv. Under Zettervalls restaurering byggdes mittskeppsvalven om till fyrkappiga valv. De två västra slogs om i sin helhet medan endast de norra och södra valvkapporna slogs om i de två östra valvtravéerna. Valvens treklöverformade valvribbor och dess vulstformade sköldbågar är till stora delar ursprungliga och utgår från kolonnettformade konsoler i höjd med klerestoriet. Mellan vederlagen syns ännu de mittersta konsolerna som bar de ursprungliga sju valvkapporna.

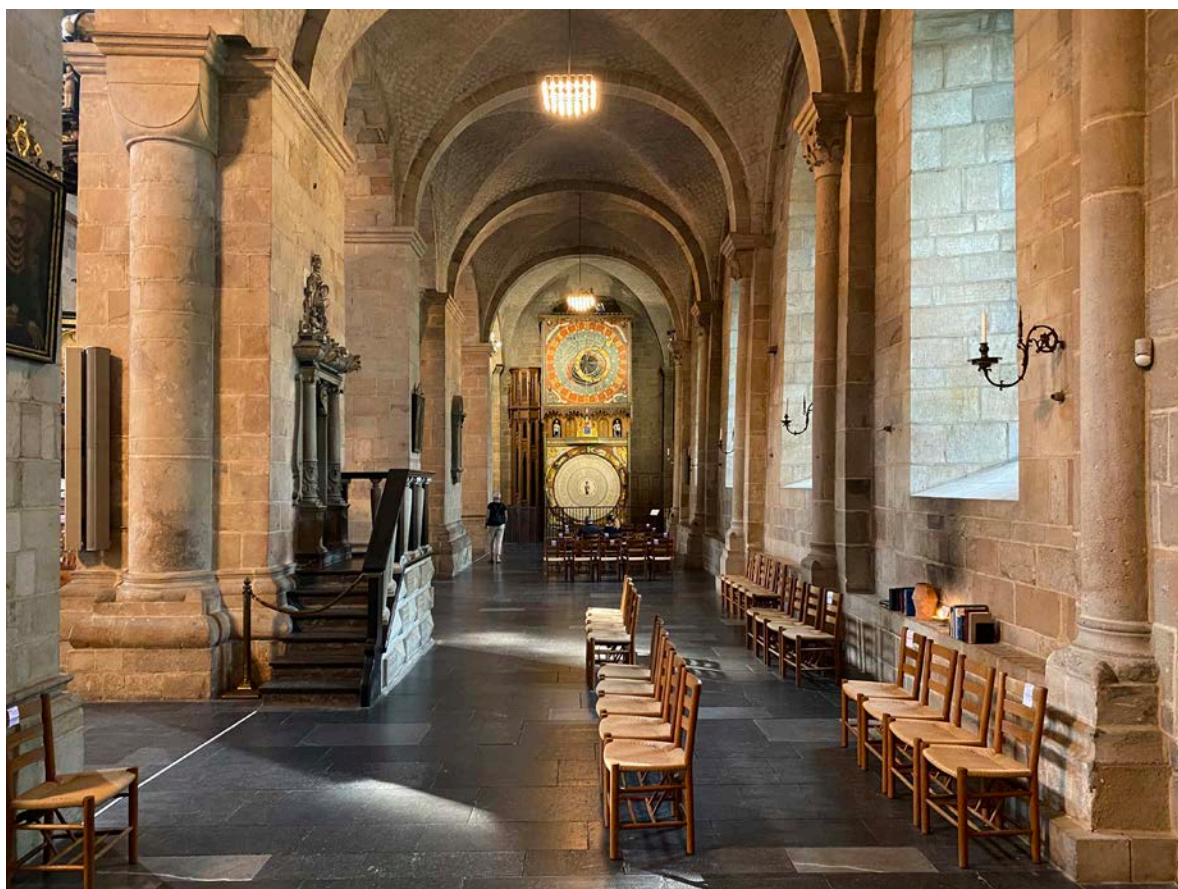
Mittskeppets östra travé upptas av en bred trappa till högkoret murad av sandstenskvadrar. Framför trappan finns ett upphöjt altarpodium från 1990 med ett bordsaltare. I 1100-talets kyrkorum var lektoriemuren belägen i linje med mittskeppets östra gördelbåge och väster om muren har man länge trott att det stod ett lekmanaltare. Ett par stenreliefer som tros ha ingått i den äldsta lektoriemuren finns att se på Domkyrkomuseet i Lund. Relieferna, som har bysantinska drag, föreställer den tronande Kristus och en ärkeängel. Omkring 1250, under Jakob Erlandssons tid, utvidgades koret varvid lektoriemuren revs och en ny fem meter hög mur uppfördes vid nästa pelarpar längre västerut. På norra sidan av den nuvarande trappan till högkoret finns en liten dörr till ett utrymme under trappan. Här bevaras de nedre delarna av mittskeppets äldsta lektoriemur, äldre trappfundament samt delar av Jakob Erlandssons lektoriemur med bevarat puts- och kalkmålningsskikt. Framför murresterna finns även delar av tre tidigare valvtäckta kammare vars övre delar raserades på 1800-talet. Dessa kammare lär ha uppförts vid ombyggnaden av lektoriemuren efter branden 1234. Sidokamrarna nåddes från nedgångarna till kryptan medan den mittersta nåddes genom en lucka i mittskeppsgolvet. Den norra kammaren har senare benämnts Winstrupska gravkoret då den på 1600-talet togs i bruk som gravvalv för biskop Peder Winstrup (d 1679) och hans familj. Det södra valvet togs i bruk som det Ramelska gravvalvet.

Mittskeppet saknar numera fast bänkinredning. Kyrkans predikstol med baldakin är tillverkad av Johannes Ganssog 1592 och står högt placerad vid norra sidans mittersta huvudpelare med uppgång från en trappa i sidoskeppet. I östra valvtravéns norra valvbåge står en kororgel från 1977. Väster om predikstolen sitter en trearmad ljuslampa av malm från 1594. På ömse sidor av trappan till högkoret står två ljusstoder av brons från 1200-talet, föreställande ärkeänglarna Gabriel och Mikael.

Sidoskepp

Sidoskeppen har i stort sett samma uppbyggnad men med vissa undantag vilket kan förklaras av ändringar i byggnadsplanerna vid kyrkans uppbyggnad. Det södra sidoskeppets östra delar tolkar Cinthio som äldst medan han menar att det norra

började byggas först efter att kryptan färdigstälts, efter 1131 och efter att en äldre kyrkobyggnad rivits intill kryptans nordvästra sida. Sidoskeppen är ungefär hälften av mittskeppets bredd och indelade i åtta valvtravéer som utgår från mittskeppets huvud- och bipelare på ena sidan. Sidoskeppen kan ha anpassats för valv redan från början och de första valven var eventuellt slagna redan före branden 1234. De två östra travéerna i sidoskeppen slogs dock om i samband med Zettervalls restaurering. Vid ytterväggarna utgår valven från halvkolonner stående intill pilastrar på en hög sockel som bildar en sittbänk längs ytterväggen. Valven liknar kryptans ribblösa korsvalv men är slagna i tegel. Gördelbågarna har korgbågig form och de tunt överslammade valvkapporna är slagna i rundbågiga tegelskift. Sköldbågar finns endast vid norra sidoskeppets yttermur. Valvkapitälerna till halvkolonnerna är rikt dekorerade i båda sidoskeppen. I två av kapitälerna i norra sidoskeppet framställs en människogestalt som håller i två fåglar. I de västra sidoskeppstravéerna har tidigare funnits portaler som numera är igensatta. Läget för den norra öppningen är delvis fortfarande synlig i murverket. I väster ledde ingångar in till tornen vilka har ersatts av nuvarande ingångar till 1800-talets torn. I den sjätte valvtravén i båda sidoskeppen är de ursprungliga nord- och sydportalernas ingångar till kyrkan belägna. Båda består av rundbågsöppningar med profilerad omfattning. Den södra portalöppningen kröns av en trekantsgavel och

Norra sidoskeppet fotograferat mot väster. Till vänster i bild syns uppgången till predikstolen.

saknar figural stensulptur medan två lejonskulpturer dekorerar vederlagen till norra ingången. De östra travéerna i båda sidoskeppen upptas av trappor till transepten och till kryptan. Trappuppgångar mellan sidoskepp och transept fanns även under medeltiden. De nuvarande trapporna som är från 1800-talet är utformade i samma stil som mittskeppets trappa.

Portalöppningarna till kryptan har tolkats som ursprungliga. Ingångarna består av rundbågiga öppningar, men öppningarnas omfattningar skiljer sig åt. Den norra flankeras av halvkolonner med flätverksornamentik och sammanslingrande djurkroppar. Ornamentiken är ett exempel på djurornamentik av hög kvalitet i förening med de mer kontinentala romanska stiltraditionerna. Halvkolonnerna med kapital bär upp en rundbågsformad omfattning och ovanför den en trekantsgavel och ett rakt avslutat krönlistverk. En ofärdig djurrelief syns även vid listverkets övre högra hörn. Omfattningen till den södra öppningen är odekorerad men utförd i flera språng. Över omfattningen sitter en sekundärt placerad relief i form av en ängel, vilken kan ha suttit på den ursprungliga lektoriemuren.

I södra sidoskeppet kan man ännu ana ingångarna till de medeltida kapell som fram till 1800-talets början låg vid dess södra sida. Ingången till Mariakapellet, eller S:t Görans eller fru Görvels kapell, var belägen intill den västra sidoportalen och valvbågen som öppnade sig mot kapellet ans ännu i sidoskeppets södra mur. Motsvarande ingång till S:t Dionysius, eller Karl den Rödes, kapell var belägen öster om sydportalen. Här syns resterna av två valvbågar varav den nedre var ingång till ett gravvalv under kapellet där ärkebiskopen Karl Eriksen (d 1334) var begravd.

Under katolsk tid präglades södra sidoskeppet av kapellen och de många altaren som fanns vid denna tid. Den nuvarande inredningen är anpassad efter dagens besöksverksamhet och består av ljusbärare, informationshyllor och en cirkelformad barnhörna. De två senare är från 2012. Intill barnhörnan, i valvbågen till mittskeppet, står en miniatyr av domkyrkan utförd i trä. Öster om sydportalen står ännu en bänk kvar längs ytterväggen. I övrigt har bänkarna ersatts med lösa stolar. Stensocklarna utmed södra muren fungerar också som sittbänkar med läderklädda dynor.

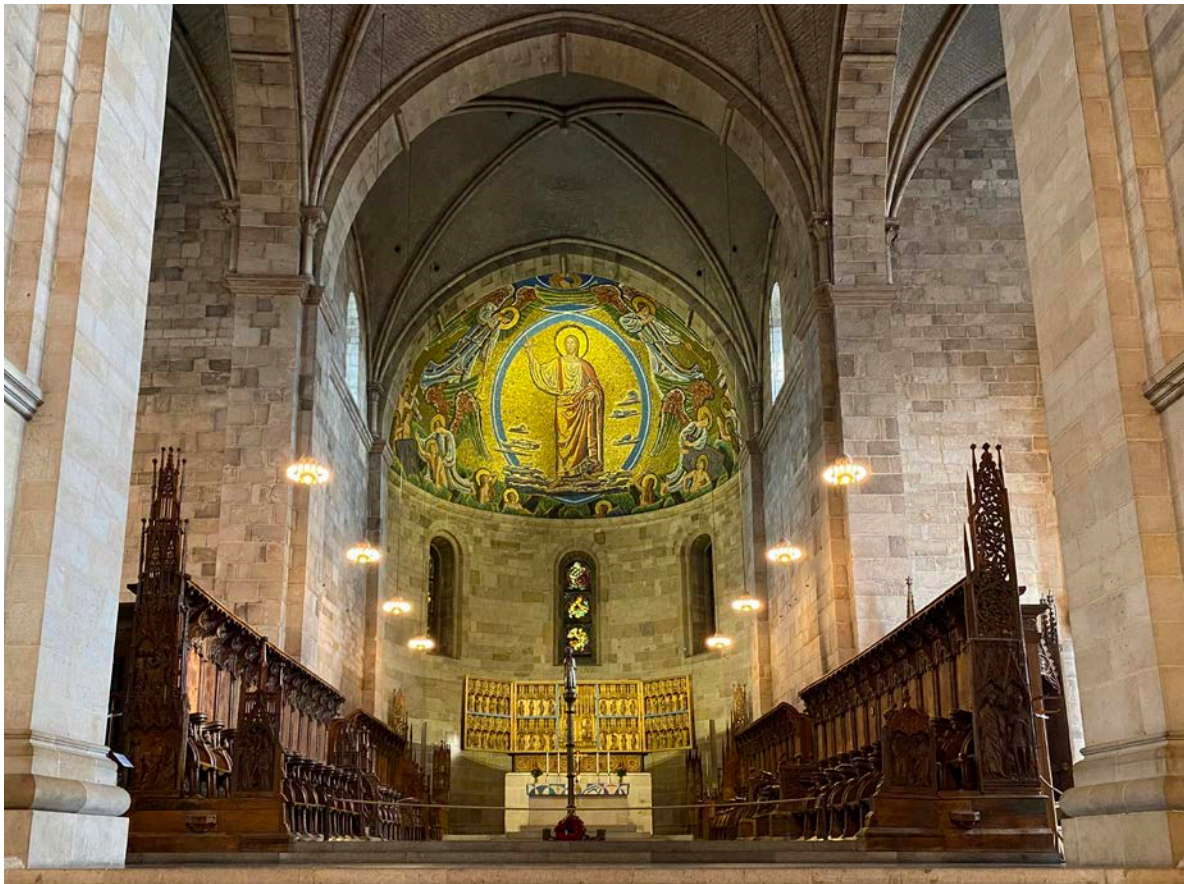
I norra sidoskeppets västra travé står sedan 1923 det astronomiska uret *Horologium Mirabile Lundense*. I båda sidoskeppen finns flera epitafier och tavlor utmed väggarna. På huvudpelarna mot mittskeppet hänger epitafier tillhörande olika adelspersoner samt kyrkans och universitetets digniteter från 1600- och 1700-talen. Över ingången till södra tornet hänger en urtavla från ett urverk som 1623 ersatte det medeltida uret.

Högkoret

Högkoret började byggas efter att kryptan stod färdig och högaltaret invigdes 1145 av ärkebiskop Eskil och var helgat åt S:t Laurentius och Jungfru Maria. Ursprungligen kan koret ha varit täckt av ett tunnvalv av kalktuff och absiden av ett hjälmvalv av

samma material. Efter branden på 1200-talet ersattes dessa av ribbvalv i likhet med mittskeppsvalven. Korets ribbvalv består av fyra valvkappor, vilka delvis byggdes om under Zettervalls restaurering. Gördelbågarna har svagt spetsbågig form och valvribborna är klöverbladsformade. Både ribbor och gördelbågar var ursprungligen försedda med karaktäristiska förkroppningar och tvärgående vulster vilket ännu finns bevarat i gördelbågarna. Absidvalvet murades senast om 1924 och pryds sedan 1927 med en mosaik av den danske konstnären Joakim Skovgaard. Motivet är Yttersta domen och framställer Jesus stående inom en mandorla mot en gyllene bakgrund omgiven av änglar vid sidorna och vid hans fötter syns människor stiga upp ur sina gravar.

Korets norra och södra sidor upptas av korstolarna från mitten av 1300-talet stående i två sektioner på vardera sidan. Kyrkans högaltare står på ett altarpodium med en trappa upp från korgolvet. Altarpodiet är beläget framför absiden och i linje med tribunbågen står altarskåpet från 1398. En trappa med två steg murad av sandstenskvadrar leder upp till absiden från koret. Bakom altarskåpet finns ett skåp för textilförvaring från 2019. De tre målade glasfönstren i kyrkans absid är utförda 1935–36 av den norska konstnären Emanuel Vigeland och framställer de första människornas historia i paradiset innan syndafallet.

Högekoret med absid.

Sakristiorna

I norra och södra sidorna av koret leder två rundbågsöppningar in till de ursprungliga sakristiorna. Den södra öppningen omfattas av en enkel bård med en bladslinga i romansk antikiserande stil och i öppningen sitter en modern ekdörr. Den norra öppningen har en profilerad omfattning men saknar den dekorativa bladslingan. Den nedersta stenen ovanför sockelstenen på ena sidan är däremot behuggen med en ofullbordad liten djurfigur i romansk stil, möjligen föreställande ett lejon. I dörröppningen sitter en plåttäckt dörr tillkommen vid Brunius restaurering med trepassmönster och årtalet 1842. Båda sakristiorna har i likhet med sidokapellet ursprungligen varit tunnvalvda men i södra sakristian ersattes tunnvalvet av ett kryssvalv efter 1250. Den norra sakristian, numera förberedelserum, har inredning från 1900-talet i form av ett litet bordsaltare och några skåp. I sakristian finns bland annat en skåpsinredning av ek ritad av Wikerstål arkitekter 2012. I söder leder en liten dörr in till södra sidokapellet.

Transepten

Transepten började sannolikt byggas samtidigt som högkoret, så snart kryptan stod färdig. Transepten har varit föremål för en hel del ombyggnader redan under tidig medeltid. Mycket tyder dock på att de ursprungligen var lägre än mittskeppet och koret och att de höjdes i samband med valvslagningen efter 1234. Båda transepten täcks av fyrkappiga ribbvalv vars äldsta delar bör vara från 1200-talet. Det norra valvet murades om av van Düren på 1500-talet och det södra under Brunius tid, och därefter vid Zettervalls restaurering. Valvkapporna är slagna i stick med rundbågiga sköldbågar och svagt spetsbågiga gördelbågar mot koret. Valvribbornas profil och valvkonsolerna är utförda på samma sätt som i mittskeppets valv. I norra transeptet är valven dekorerade med reliefer utförda av van Düren. Längs ribborna finns reliefer föreställande Kristi törnekrona samt tolv vapensköldar med symboler för Kristi pinoredskap och de fyra evangelisterna. Över sköldbågarna finns fyra reliefer föreställande en pelikan, ett lejon, fågel Fenix och Kristi uppståndelse. Under två av dem syns även kragstenar i form av huvuden med årtalen för korsarmens reovering år 6723, räknat efter världens skapelse, samt år 1524 efter Kristi födelse. Huvudena skulle eventuellt kunna tolkas som kung Fredrik I med drottning.

Under den katolska tiden var transepten avskilda utrymmen för domkapitlet och kanikerna. Norra transeptet kan ha varit ärkebiskopens privata kapell med ingång från biskopshuset via den lilla rundbågsöppning vars omfattning ännu är synlig i norra gavelsidan mot öster. En tronliknande ädikula, dvs en portalomfattning, belägen i västra muren har ibland tolkats som ärkebiskopens högsäte i detta sammanhang. Ädikulan i norra transeptet består av en rundbågsnisch med rakt avslutad baldakinportal som bärs upp av stenpelare i form av två änglar stående på varsitt lejon. Lejonen utgör respektingivande vakthundar med stora ögon och vassa tänder. Både änglarna och lejonen är behuggna med en rik dekor i relief som framställer lejonets man och änglarnas vingar. Stensulpturernas stil är typisk för den comasco-

lombardiska stilen och liknande lejonportaler har påträffats i de italienska och tyska kulturområdena. En motsvarande ädikula, kanske sätesnisch kungen, finns i södra transeptets västra mur men är inte lika rikt utformad. Portalomfattningen har formen av en tunnvalvd baldakin, upptill rakt avslutad med ett profilerat listverk och uppbyggen av två fristående kolonner på höga baser.

I båda transepten är sidokapell belägna mot öster. Även dessa är utförda som ädikuler av större format. Södra kapellet som är helgat åt diakonhelgonen Vincentius och Albanus invigdes 1145 och det norra 1146 helgat åt Sankt Stefan och Sankt Mauritius. Kapellrummen har identisk planform och är täckta av ursprungliga tunnvalv av kalkstenstuff. Vederlagen består av ett rikt profilerat listverk och fönsteröppningarna i öster är ursprungliga. Ingångarna till kapellen består av rundbågsöppningar med rikt dekorerad arkivolt i flera språng. I dekoren finns bandmedaljonger, palmetter, vinrankor, fåglar och bevingade fyrfotadjur. Stensulpturen i kapellens listverk, kring fönsteröppningarna och i omfattningsbågarna har tolkats som ursprunglig och har sannolikt utförts av samme stenhuggare som utfört stensulptur i nord- och sydportalernas omfattningar. Framför rundbågsöppningarna finns monumentala baldakinportaler i form av två fristående kolonner med korintiska kapitäl som bär upp rundbågstympanon. Både de övre bågarna och skulpturerna innanför dessa har utförts av en annan mästare än de nedre bågarna till kapellen och tolkas som sekundära, kanske flyttade från en annan del av kyrkan, sannolikt efter branden på 1200-talet. Den norra baldakinportalen har rikast utformning med stenhuggeri som påminner om lejonen i biskopstronen. Över rundbågsöppningen syns tre stora skulpturer i form av en seraf flankerad av två lejon. Under serafen syns två små människofigurer med odjurshuvuden. Seraferna har sex vingar och tillhör enligt kristen och hebreisk tradition de högsta änglarna som vaktar Guds tron i himmelriket. Framställningen tros föreställa paradiset port. Rester av bemålning av rött, blått, gult, grönt och vitt syns på sandstensskulpturen både på de nedre rundbågarna och baldakinportalens skulptur. Vid restaureringsarbeten har några av kyrkans få romanska målningar dokumenterats på väggarna i södra transeptkapellet. Målningarna bestod bland annat av en bildsvit föreställande diakonhelgonet Vincentius martyrium. Målerifragment har också påträffats i valvbågen till södra sidokapellet samt i form av en bård längs östra transeptmuren.

Ädikulan i norra transeptet.

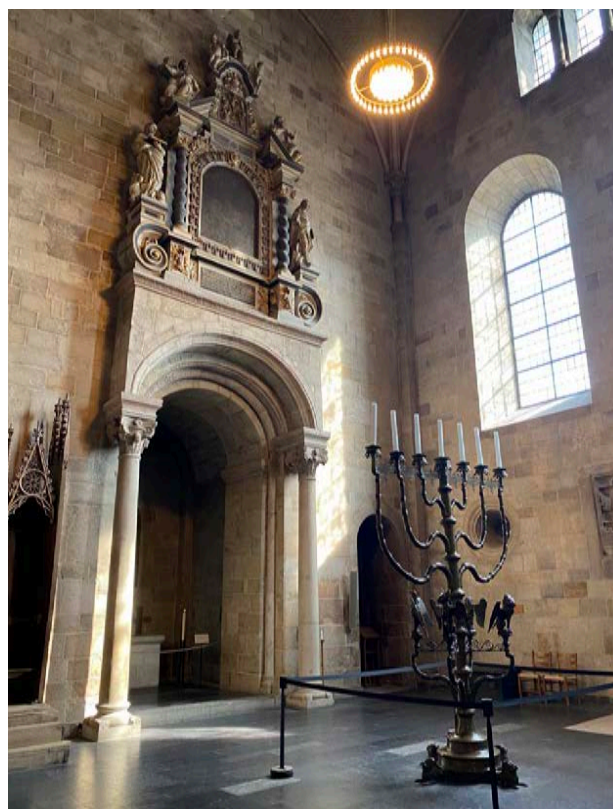
De ursprungliga altarna i sidokapellen finns inte kvar. I södra altaret finns ett murat blockaltare av sandsten från Græbes restaurering med en äldre altarskiva. I norra kapellet finns ett altare från 1985.

I transeptens båda västra mursidor finns smala pilasterformade förtjockningar vilka slutar i höjd med transeptens forna murkrön. Murförtjockningarna som även är synliga exteriört döljer äldre murtrappor, vars ingångar numera är igensatta men ännu synliga som rundbågiga murnischer nedtill i förtjockningen. Nischerna fungerar numera som visningsskåp för inventarier. Ursprungligen kan murtrapporna ha varit planlagda som uppgångar till en klerestorievåning ovan sidoskeppen. Norr om murtrappan har i södra transeptet också påträffats en öppning mot sidoskeppsvinden. Enligt Cinthio kan öppningen ha fungerat som empor från sidoskeppet och kanske även ingång till en läktare som sträckt sig tvärs över transeptet med förbindelse till södra sakristian eller presbyteriet. Motsvarande anordning verkar inte ha funnits i norra transeptet. Läktaren ska senare ha ersatts med en två meter hög, avskiljande mur, under Jakob Erlandssons tid. I norra transeptet har motsvarande murtrappa, efter höjningen av murarna, lett upp längs sidoskeppsvinden till transeptvinden via en öppning i det nordvästra hörnet. Delar av öppningen finns ännu bevarad och synlig ovan valven.

Båda transepten är numera öppna mot korsmitten och högkoret genom de höga gördelbågarna. Nedtill är de dock delvis avskärmade genom förrådsutrymmen av träpaneler med svarvade detaljer, byggda av de så kallade Karl XII:s grindar eller gallerdörrar från 1706–07 som skärmat mittskeppet från sidoskeppen.

Det södra transeptet går numera under namnet Sjuarmade ljusstakens kapell efter den tre meter höga golvljusstaken från 1400-talets slut som står i transeptet. I södra transeptet står förutom ljusstaken en celebrantstol av ek från 1300-talet och intill denna ett fem meter högt sakramentshus, möjligen från omkring 1500. Ett epitafium från 1600-talet står ovanpå kapellets baldakinportal och ytterligare ett epitafium hänger sedan 1921–22 över den stora gördelbågen till södra sidoskeppet i väster. Vid transeptets västra sida, intill trappan från sidoskeppet, finns en minnesplats för vår tids martyrer. Under den katolska tiden fanns ett altare på denna plats helgat åt ärkebiskop Thomas Becket av Canterbury, martyr 1170. I södra gavelsidan fanns under medeltiden också ett kapell helgat åt Maria Magdalena och instiftat av fru Ida Pedersdatter Falk. Vid platsen för detta kapell finns en träplatta med en inskription som berättar att stoftet av biskop Jakob Erlandsson (d 1274) bevaras i muren. Skelettet av vad som tros vara biskopen återfanns vid utgrävningar vid platsen för Gråbrödraklostret i Lund. En avgjutning av biskopens kranium, genombrutet av en armborstpil, finns att beskåda på Kulturen i Lund. I samma gavelmur finns även kvarlevorna efter ärkebiskop Karl Eriksen (Karl den Röde) som flyttats hit sedan hans gravvalv i östra sidoskeppskapellet hade rivits. En minnesplatta av sten markerar hans gravplats. Ovanför hans minnesplatta finns en relief föreställande kyrkans skyddspatron S:t Laurentius, Jungfru Maria och S:t Knut. Reliefen, huggen av van Düren för den södra strävpelaren, flyttades hit av Brunius omkring 1850.

Det norra transeptet är avsett för enskild bön och fungerar även som dopkapell. Kyrkans dopfunt av gotländsk kalksten från 1200-talet står mitt i utrymmet. Vid norra väggen står ärkebiskop Andreas Sunesens (d 1228) sarkofag. Hans grav var ursprungligen belägen inne i muren med en baldakin framför, vilken förstördes vid branden 1234. Senare under medeltiden hade S:ta Marthas kapell sin placering intill transeptgaveln. Vid östra väggen finns en Mariaskulptur i trä från 1300-talet, en av få medeltida träskulpturer som finns kvar i domkyrkan. I dopkapellet står en av kyrkans fem orglar, ett flyttbart korpositiv från 1974.

Den sjuarmade ljusstakens kapell.

I båda transepten finns glasmålningar utförda av Vigeland 1930. Målningarna i de runda fönstren i södra transeptet föreställer en ängel med stränginstrument med domkyrkan i bakgrunden respektive en ängel med rökelsekar. I södra kapellfönstret framställs berättelsen om den förlorade sonen. Fönstret i norra transeptkapellet har motiv som hör ihop med dopet medan motiven i norra fönstret föreställer Jesu gravläggning och uppståndelse.

Kryptan

Kryptan är delvis belägen under marknivå med nedgång från sidoskeppens östra travé och en utvändig ingång ifrån norr. Kryptan brukar betraktas som den äldsta delen av den stående kyrkan och huvudaltaret invigdes år 1123.

Kryptans plan är uppbyggd av samma kvadratsystem som övriga delar av kyrkan. De fyra kvadraterna är indelade i nio korsvalv vardera, uppburna av fristående kolonner samt halvkolonner och pilastrar utmed väggarna. Dessutom finns tre korsvalv i den rundade absiddelen, något anpassade efter absidens form, samt ett valv vardera över kryptans sakristior och sidokapellen, sammanlagt 43 korsvalv. Det mittersta valvet i mittkvadraten har dock förändrats, möjligen under 1500-talet. Korsvalven som till formen kan beskrivas som två korsande tunnvalv utan ribbor, är tillsammans med korsvalven i Dalby kyrkas krypta de äldsta bevarade valven i Skåne. Valven är uppbyggda av kalktuff från Fyledalen, en lättare kalksten som lämpar sig för valvslagning. De olika kvadraterna är skilda åt av kraftiga tunnvalvsformade gördelbågar, vilka Cinthio menar har tillkommit i ett senare skede efter kryptans

invigning, varför pelarna som ansluter till dessa gördelbågar har annorlunda kapitäl med repstavsornering.

Kryptan är till största delen murad av den nordvästskånska gula kalkstenen. Portalerna i kryptan samt kolonner och skulpterade detaljer liksom kyrkans senare delar är dock utförda av den grå och hårdare höörsandstenen. Utmärkande för det äldre murverket och stembearbetningen är de små kvadrarna. En hel del av den gamla kvaderstenen har fått bytas ut då det fuktiga utrymmet orsakat svåra vittringsskador på den mjuka sandstenen. Under förstärkningsarbeten på 1800-talet lyftes valven och kolonnbaserna byttes ut till nya av granit. Även socklar ersattes med granit och skadade murpartier med höörsandsten.

Kolonnerna som bär upp valven är kryptans främsta kännetecken. Kapitälerna är tärningsformade vilket är typiskt för den romanska stilperioden. Flera av kolonnskäften, framför allt i koret, har en kraftfull huggen reliefdekor av sicksack-, spiral-, och vågformade kannelyrer, samt en med bulformade förtjockningar, som Brunius liknar vid fullstoppade påsar staplade på varandra. Två av kolonnerna har en unik dekor i högre relief kring vilket sägna om jätten Finn är knuten. Den ena av dessa står mitt för den södra nedgången till kryptan och den andra framför den norra. Den senare föreställer en mansperson med långt hår och skägg som griper om kolonnen. I

Vy från kryptan sett mot brunnskaret i norr.

sågen har figuren tolkats som Finn, förstenad i samma ögonblick som han försökte riva ned katedralen. Kapitålet över Finnskulpturen är också rikt behugget och föreställer fyra figurer inslingrade i växtrankor. Kapitäldekoren tros symbolisera världens fyra hörn. Den södra kolonnen föreställer en person som bär ett barn eller en mindre figur över armarna och samtidigt ser ut att klättra upp för kolonnskaftet. I sågen föreställer figurerna Finns hustru och hans barn. En liknande skulptur finns på en dopfunt i Gråmanstorps kyrka.

Kolonnen med Finnskulpturen och det rikt dekorerade tärningskapitålet.

Kryptkorets mitt upptas av en stor stensarkofag från 1512 tillhörande ärkebiskop Birger Gunnensen huggen av van Düren. Vid södra sidan om sarkofagen ligger en av domkyrkans äldsta gravhällar tillhörande kaniken Herman, biskop av Slesvig (d före 1150). Gravstenen brukar tillskrivas Carl Stenmäster. Väster om sarkofagen ligger en gravhäll tillhörande ärkebiskopen Jens Brostrup (d 1497). I kryptans norra transept finns brunnen med ett brunnskar, utfört 1513–14 av van Düren.

Vid norra och södra sidorna av koret finns rum motsvarande högkorets sakristior i övre plan. De är mycket små valvtäckta utrymmen med vardera en ljusöppning mot öster. Det norra rummet tjänade som fängelsehåla efter reformationen och fram till 1700-talet och gick under namnet Trollkonefjålet. Under tiden som fängelsehåla var fönstret omgjort till en dörröppning. Numera fungerar rummet som förråd. Det södra rummet kallas för Dalbygången eftersom man trodde att denna var ingång till en underjordisk gång som ledde till kryptan i Dalby kyrka, genom vilken klosterbröderna stod i förbindelse med varandra. Intill södra rummet finns en kororgel tillverkad 1965.

Kryptans huvudaltare står i absiden i öster. I likhet med högkoret finns också två sidokapell, belägna rakt under sidokapellen i transepten. En bred tunnvalvd gördelbåge leder in till kapellen vid den mellersta av sidokvadraternas travéer. Kapellen skiljer sig något från varandra. I det södra kapellet finns en nisch och en piscina i södra muren och i det norra finns två nischer, den ena utformad med lejon vid sidorna. Lejonen har en stilistisk släktskap med den anglonormandiska kyrkoarkitekturen och påminner om djurfigurerna vid norra nedgången till kryptan. På en del stenar i norra kapellet finns också en ovanlig kryssbehuggningsdekor.

Dekoren i norra kapellet kan tyda på att denna uppfördes i en mycket tidig etapp av kryptans uppbyggnad. Altaret i norra kapellet invigdes 1126 åt aposteln och evangelisten Johannes samt aposteln Jakob den äldre. Södra kapellet invigdes 1131 helgat åt bekännaren Blasius och martyren Aegidius.

I början av 1900-talet var golven i kryptan i stort sett täckta av gravhällar som med undantag av biskop Hermans gravsten flyttats hit från långhuset och kyrkans kapell under 1800-talet. Efter förslag från dåvarande domkyrkoarkitekten Wählin lades golven om och antalet gravhällar reducerades till nuvarande antal. Några av de äldsta gravhällarna från tidig medeltid ligger intill ärkebiskop Brostrups häll men saknar inskription och datering. En tidig identifierbar häll ligger mellan de två norra kolonnerna i mittersta kvadraten och tillhör priorn David (död omkring 1300). Bland de större gravhällarna kan nämnas en gravhäll i kryptans sydvästra hörn tillhörande Riksrådet Lave Brahe (d 1567) och hans maka Görel Fadersdotter (d 1605) vars epitafium hänger i södra sidoskeppet. Deras grav var ursprungligen belägen i Mariakapellet. Vid norra sidan av södra sidokapellet står gravhällen efter riksrådet Holger Ulfstand (d 1542). Bland biskoparna bör nämnas Lunds siste ärkebiskop Torben Bille avsatt vid reformationen (d 1552), vars gravsten står söder om södra ingången.

Absiden i öster med huvudaltare, Birger Gunnarsens sarkofag och kolonnskaf med kraftfull reliefdekor.

Tornen

De nuvarande tornen byggdes i sin helhet mellan 1869 och 1876. Framför allt det södra tornet har sedan dess genomgått omfattande ändringar, bland annat har en hiss installerats och antalet våningsplan har utökats från sex till elva våningar. Tornets våningsplan upptas framför allt av olika personalutrymmen som nås dels via den ursprungliga spiraltrappan och dels med hissen. På plan 6 och 7 finns sedan 2018 textilateljé och textilförvaring. På den övre våningen hänger den så kallade Knutsklockan och på tornvinden klockan Kinkan. Det norra tornet har genomgått färre förändringar sedan det uppfördes på 1800-talet. Tornet rymmer framför allt mekanik och anordningar för kyrkans tornur, klockor och klockspel. Ingång till det norra tornet är från norra utsidan. Tornets nedre södra halva består av flera våningar träbjälklag som upptas av det mekaniska urverket med lod till det astronomiska uret som återplacerades i kyrkan i början av 1900-talet. Urverket nås även från sidoskeppet via en ingång i det astronomiska urets träfasad med trappuppgång vidare i den lilla trappturellen av trä som syns vid urets södra sida. I ett av tornets nedre våningsplan har även kvarlevorna efter biskop Peder Winstrup numera sin plats. Han var ursprungligen begravd i Winstrupska gravkapellet under nuvarande mittskeppstrappan.

Den nedre, norra delen av tornet, upptas av en spiraltrappa av granit vilken når upp till tornets andra våningsplan belägen ungefär vid sidoskeppens murkrön. Från detta våningsplan leder en dörr in till södra sidoskeppsvinden och motsvarande dörr till södra sidoskeppsvinden finns från södra tornet. Från samma våningsplan i båda tornen leder dörrar in till orgelvåningen belägen ovanför förhallen, mellan tornen. Vid norra sidan leder ytterligare en spiraltrappa upp till klockvåningen, plan tre, där lill-, mellan-, och storklocka hänger i en flera våningar hög klockstapel. Från plan tre finns även ingång till kyrkvinden över mittskepp, transept, kor och absid. I våningen ovanför står ett klockspel från 2013 och däröver är vindsvåningen belägen.

Inredning och inventarier

Kyrkans *huvudaltare* är uppmurat av hörnsandsten i samband med renoveringen 1954–63, som leddes av domkyrkoarkitekt Eiler Græbe. Altarskivan är huggen i ett stycke av stenhuggaren Erik Johansson i Dalby. Samtidigt uppfördes ett altarbord i det södra transeptet med återanvändning av en äldre medeltida altarskiva. 2019 flyttades huvudaltaret något åt väster för att ge utrymme åt ett nytt textilskåp.

Kryptans huvudaltare, som invigdes den 30 juni 1123, står sannolikt på sin ursprungliga plats i öster. Det består av ett blockaltare uppfört av huggen sandsten med en romansk skråkantad sockel och altarskiva. Det kan ha förändrats på 1200-talet och även på 1510-talet då kryptans kor omvandlades till ärkebiskop Birger Gunnersens Mariakapell av Adam van Düren.

Huvudaltaret i högkoret med medeltida altarskråp.

Altaret i norra transeptet är uppfört 1985 av höörsandsten med en skiva av jämtlands-kalksten, efter ritningar av arkitekt Ove Hidemark 1983. En ny altarplats iordning-ställdes 1990 i mittskeppet nedanför korttrappan. Altarbordet placerades på ungefär samma ställe som det gamla lekmannaaltaret och är ritat av arkitekten och professorn i inredningsarkitektur Janne Ahlin.

Altarskråpet är sedan Eiler Græbes renovering 1954–63 placerat i absiden på ett då uppmurat sandstensfundament. Det står nu i stort sett på sin ursprungliga plats. Det flyttades däriifrån 1876 i samband med Zettervalls restaurering och corpus och flyglarna har sedan haft olika placeringar i högkoret. I början av 1900-talet var de bland annat placerade vid det Zettervallska altaret mellan högkoret och transepten. Altarskråpet bekostades av Ida Pedersdatter Falk av Gladsax, vilket framgår av hennes testamente från år 1398. Gladsax var under medeltiden en adlig huvudgård, belägen strax nordväst om Simrishamn. Enligt hennes testamente skänkte hon även silver till klostret i Ystad. Altarskråpet är sannolikt ett nordtyskt arbete och hade ursprungligen dubbla flyglar, men endast de inre flyglarna är bevarade. De yttre flyglarna, som var bemålade, försvann sannolikt i samband med omplaceringen 1876. Centralpartiet föreställer Marias himmelska kröning med Kristus och Maria centralt placerade under gotiskt utformade baldakiner. Scenen bevittnas av 40 stående helgongestalter, varav 26 är ursprungliga.

Resterande kompletterades av Brunius på 1830-talet då lektoriemuren revs och altarskåpet blev synligt från mittskeppet. 12 figurer togs från Brostorps stora altarskåp från 1483, som var placerat i det så kallade Peder Lykkes kapell på kyrkans södra sida, vilket revs 1812. Dessutom insattes två renässansfigurer och flera andra delar nytillverkades. Även i samband med att altarskåpet fick sin nuvarande placering vid restaureringen 1954–63 skedde en hel del förändringar, vilka utfördes av konservator Sven Wahlgren.

Dopfunten är sedan restaureringen 1954–63 placerad i dopkapellet i norra transeptet. Den är tillverkad av gotländsk sandsten under 1200-talet med fyrpassformad cuppa och ingår i den grupp av funtar som fått benämningen gotländska paradisfuntar. När kyrkan 1596 fick en ny mässingsfunt togs den medeltida stenfunten ur bruk. På 1840-talet påträffades den i två delar nedgrävd i kryptans golv. I samband med att den fick sin nuvarande placering lagades cuppan med en nyhuggen del. Cuppan och foten är för övrigt ursprungliga, medan skaftet under årens lopp har lagats med olika sorters sten. Den nuvarande mellandelen av gotlandskalksten tillkom på 1970-talet. Mässingsfunten förvaras numera i Domkyrkomuseet. Vid kyrkans huvudingång i mittskeppets norra sida står en *dopfont* i marmor, tillverkad 2016 av konstnären Bianca Maria Bar-men.

Predikstolen är centralt placerad på den mellersta pelaren vid mittskeppets norra sida med uppgång via en trappa från norra sidan genom en uthuggning mitt i pelaren.

Årtalet 1592, som är inhugget i korgen, bör ange uppsättningsåret. Den är tillverkad av den tyska skulptören och träsnidaren Johannes Ganssog från Frankfurt an der Oder. Han har signerat sitt verk med inhugget namn och ort: JOHANNES GANSSOG FRANCOFVR TENSIS AD ODERAM ME FECIT. Han var på 1580-talet verksam vid Kronborgs slottskyrka. Predikstolen består av en korg med kupa, som vilar på en kraftig lejonkonsol, samt en tillhörande baldakin. Korgen är tillverkad av svart kalksten från Fågelsång vid Södra Sandby, sandsten, alabaster och marmor. Baldakinen är tillverkad av trä. Flera partier är målade, andra är förgyllda. Korgens fem alabasterreliefer framställer Herdarnas tillbedjan, Nattvarden, Korsfästelsen, Uppståndelsen och Pingstundret. Korgen flankeras av sex vapensköldar med namn tillhöriga kaniker. En inskrift

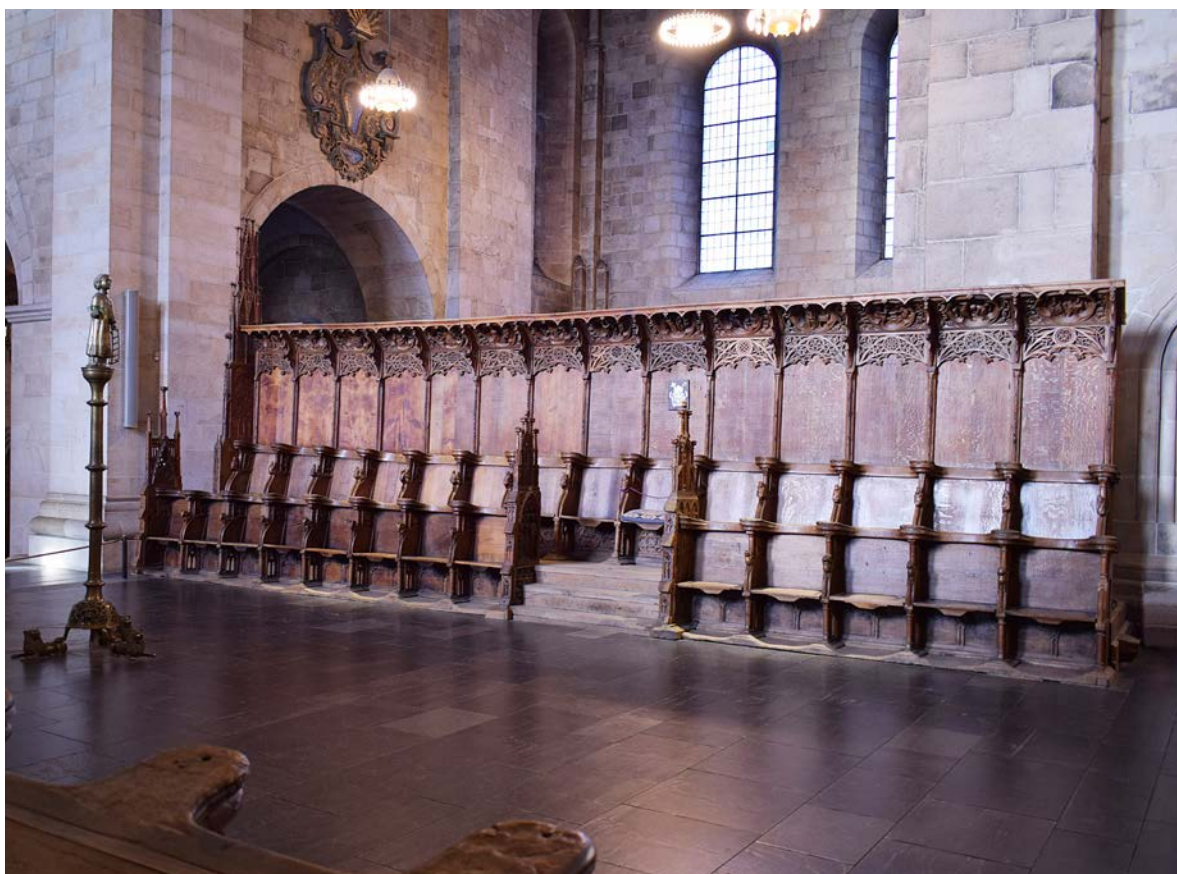
Johannes Ganssogs predikstol med baldakin från 1592.

ger även upplysningen om att initiativet till predikstolens tillblivelse togs av kaniken Wilhelm Dresselberg. Ljudtaket eller baldakinen är rikt skuren i trä med bland annat änglamasker, urnor, skulpturer av de fyra evangelisterna och kröns av ett förgyllt klot av marmor. Predikstolen lär ha renoverats på 1890-talet och baldakinen 1942.

Korstolarna är tillverkade av ek. Flera av sitsarna har genom dendrokronologiska provtagningar daterats till 1350–60-tal och eken ska ha vuxit i Skåne. Korstolarna stod ursprungligen i det slutna högkorets västra del och stödde sig mot murar i söder, norr och mot lektoriemuren i väster. Kortsidans tio bredare stolar med pulpeter var de förnämaste platserna och var troligen avsedda för de främsta kanikerna. Korstolarna är infällda i fotstyckena och den övre raden vilar på ett podium. Sätenas totala antal är nu 78 stycken. De rikt utformade gavlarna är försedda med motiv från bland annat Gamla och Nya testamentet, allegoriska månadsbilder, profetgestalter och fantasifulla djurbilder. I sniderierna finns fragment av bevarad bemålning. Sannolikt i samband med att en ny läktare uppfördes i början av 1500-talet förändrades korstolarnas kortsidor. Vid ombyggnaden av koret och den nya kortrappan 1833–34 flyttades korstolarna ner till kryptan. När Zettervall omgestaltade koret på 1860- och -70-talen placerades de i omvänd ordning utmed absiden och korets väggar. Då reparerades eller nytillverkades även skadade ornament, listdelar och figurscener. Skurna delar från korstolarna finns även bevarade på Domkyrkomuseet. Den nuvarande placeringen tillkom under Græbes renovering 1954–63. Då försågs även de västligaste korstolarnas baksidor med en beklädnad av de så kallade Karl XII:s grindar. De utgjorde ursprungligen ett skrank som sattes upp vid altaret framför lektoriemuren 1706–07, men fanns även i sidoskeppen. Grindarna brukar kallas för Karl XII:s grindar eftersom de bär kungens namnchiffer. Av bevarade räkenskaper framgår det att de är tillverkade av snickarmästare Nils Hansson Örn och bildhuggare Johannes André.

Celebrantstolen av ek är sedan restaureringen 1954–63 placerad i södra transeptet. Fram till 1833 var den placerad i högkoret mot tribunbågens södra pelare intill absidens piscina, vilket sannolikt har varit den ursprungliga placeringen. De tre sätena brukades under gudstjänsten av biskopen och de präster som var ansvariga för gudstjänsten. Stolen är sannolikt tillverkad något senare än korstolarna, troligen i Nordtyskland på 1380- eller 90-talet, och kan eventuellt ursprungligen haft fyra säten. Celebrantstolen är rikt skulpterad med bland annat genombrutna gavlar, djur- och fantasibilder samt figurscener, men troligen utförda av en annan mästare eller verkstad än till korstolarnas utsmyckning. Stolen har restaurerats, sannolikt under 1800-talet, då bland annat delar av de övre gavelfälten och trappavsatser tillkom. Fragment av celebrantstolens spetsbågiga baldakinmasverk finns förvarade på Domkyrkomuseet.

Bredvid celebrantstolen står ett *sakramentshus* tillverkat av ek vars överdel är utformad som en hög genombruten gotisk tornspira. Det är svårdaterat men vissa forskare, däribland Erik Cinthio, har påpekat att reliefen ger intryck av att vara från omkring 1500. På ornament och figurscener finns fragment av polykrom bemålning. Brunius påpekade 1854 att det var ganska förfallet och sannolikt restaurerades det på 1870-talet av Zettervall och försågs då med nyskurna detaljer. De två luckförsedda skåpen har varit

Korstolarna är tillverkade av skånsk ek fälld vid mitten av 1300-talet.

avsedda för förvaring av de heliga kärlen och det invigda nattvardsbrödet, hostian, som behövdes för mässans firande. Skåpet har sannolikt ursprungligen stått vid högaltaret. Sakramentshuset pryds av en helgonfigur som har föranlett olika tolkningar. En är att skulpturen framställer heliga Birgitta men med hennes dotter Katarinas attribut hunden.

Kyrkorummet är möblerat med *lösa stolar* av ek med flätade sitsar som tillkom i samband med Græbes restaurering 1954–63. Modellen, ritad av arkitekt Viggo Hardie-Fischer, heter *Kyrkstol nr 281* och är tillverkade vid Sorö Stolefabrik i Danmark. En del av stolarna var ursprungligen placerade i kryptan. Den öppna bänkinredningen av betsad ek som tillkom under Zettervalls restaurering på 1890-talet reducerades av Græbe och kvarvarande bänkar försågs med nya gavlar. Bänkarna har successivt tagits bort, bl. a 1996, 2000, 2002, 2004 och 2010. Utmed södra sidoskeppets södra sida finns en äldre bänk bevarad.

Kyrkans *huvudorgel* är sedan Zettervalls restaurering placerad på en läktare över västra ingången. Den består av två sektioner placerade på ömse sidor av det stora mittfönstret på västra gaveln. Fasaden är tillverkad av ek 1876 efter ritningar utförda av Zettervall. Orgelverket är byggt 1932–34 av orgelbyggaren Poul-Gerhard Andersen anställd hos

orgelbyggarfirman Marcussen & Søns i Åbenrå. Delar av ett äldre orgelverk byggt 1836 av Pehr Zacharias Strand togs tillvara med bevarande av en del äldre pipor. Orgeln är Skandinaviens största med 102 stämmor.

Kyrkan har ytterligare fem orglar. *Kororgeln* installerades 1977 och är byggd av Poul-Gerhard Andersen efter ritningar utförda av arkitekt Carl-Axel Acking. Acking (1910–2001) var domkyrkoarkitekt mellan 1970 och 1977. Orgeln som är inspirerad av 1600-talets kororgel har fasad mot både sidoskeppet och mittskeppet. Andersen har även byggt *orgeln i kryptan* 1965, *korpositivet* från 1974 samt en *mindre orgel* i det astronomiska uret. Därtill har kyrkan en flyttbar *kistorgel* tillkommen 2010 tillverkad av Mårtenssons orgelfabrik i Lund, placerad

Domkyrkan har fem kyrkklockor av vilka tre hänger i norra tornet. *Lillklockan* eller *Birgers klocka* är äldst och är enligt inskriptionen gjuten 1513 av Johannes Fastenowe. *Storklockan* är omgjuten och *mellanklockan* gjuten 1926 av Ystads klockgjuteri efter ritningar utförda av Wählin 1925. I södra tornet hänger *Knutsklockan*, dvs S:t Knutsgilletts klocka, som är gjuten 1559 och enligt tradition ringer varje dag kl. 08.00 och 21.00. I samband med Knutsklockans tillkomst förekommer namnet Iacon Holst, vilken tolkats som klockgjutaren. Det finns även en uppgift om att Jakob Holst skulle ha varit borgmästare i Lund vid 1500-talets mitt, vilket tyder på att han kan ha varit beställare och inte klockgjutare. Ytterligare en klocka finns högst upp i södra tornet. Det är den så kallade *Kinkan*, en mindre klocka gjuten 1739 i Malmö som dock inte är i bruk. I norra tornet finns ett urverk från 1706 som driver klockringningen samt det astronomiska uret.

Bland övriga inventarier och fast inredning med stora kulturhistoriska värden bör nämnas det *astronomiska uret* ”Horologium Mirabile Lundense - det underbara uret i Lund”, vilket ger information om den medeltida världsbilden med astronomiska relationer, viktiga dagar och tider. Uret lär enligt vissa källor ha börjat byggas omkring 1380 och jämförs med ett liknande ur i Strasbourg, som stod färdigt 1371. Dendrokronologiska undersökningar har dock visat att uret är tillverkat i början av 1420-talet. Det finansierades eventuellt av ärkebiskopen vid denna tid, Peder Lykke och uret byggdes möjligen av urmakaren Nicolaus. Det består av ett övre kvadratisk fält med den astronomiska urtavlan som avbildar horisonten och himmelsrummet. Den nedre delen består av en stor kalendertavla med en rund skiva med markeringar för bland annat månader och dagar. Kalenderskivan är omgiven av utskurna figurer, däribland de fyra evangelistsymbolerna. Mellan dessa finns en övertäckt baldakin i vars mitt Jungfru Maria med Jesusbarnet sitter på en förgylld tron. På södra sidan finns ett trapptorn för urmakaren. Uret förföll och ersattes 1622–23 av ett nytt ur, men stod kvar i bottenvåningen av södra tornet och var synligt genom en bågöppning i södra sidoskeppet fram till 1837 och Brunius restaurering av kyrkan. Uret som helhet har vid flera tillfällen renoverats och förnyats. Övre delen med det astronomiska uret är i huvudsak ursprungligt, men med senare ytskikt. Det rekonstruerades och iståndsattes inför domkyrkans 800-årsjubileum 1923 av Wählin och tornurfabrikanten Julius Bertram-Larsen i Köpenhamn. Skulpturerna nytillverkades av konstnären och skulp-

tören Anders Olson. I urets nedre del står ett självspelande orgelpositiv, tillverkat 1923 av orgelbyggaren Immanuel Starup i Köpenhamn. Det är dock oklart huruvida det tidigare har funnits en orgel i uret. En gipsmodell över Wåhlins rekonstruktion, utförd 1913 av den danska skulptören Niels Hansen, finns bevarad på Domkyrkomuseet. Där finns även andra av urets originaldelar förvarade.

Urtavlan till 1623 års urverk är bevarad och placerad på södra sidoskeppets västra vägg. Den är tillskriven Jacob Krembergs verkstad som även lär ha tillverkat 1626 års orgelfasad.

I koret är tre *bronsstoder* placerade. Trappan flankeras av två tre meter höga ljusstoder, troligen föreställande ärkeänglarna Mikael och Gabriel som står på kolonner vilande på lejonfigurer. De stod fram till 1876 på

ömse sidor om högaltaret och vid deras övre parti fanns då järnstänger för draperier som dolde altaret vid nattvardens förberedelser. De lär vara kyrkans äldsta bevarade inventarier och antas ha tillkommit efter branden 1234. I högkoret finns ytterligare en bronsstod med en bild av kyrkans skyddshelgon S:t Laurentius. I ena handen håller han sitt martyrredskap, halstret, och i den andra brukar ett palmblad vara nedstucket. Foten består av ett lejon som bär upp en genombruten kupol där tre bildfält framställer Syndafallet, Försoningen och Uppståndelsen. Syndafallet representeras av strutsen och fikonlövet, Försoningen av pelikanen och vinrankan och Uppståndelsen av Fågel Fenix och eklövet. Kolonnens bas stod fram till Græbes restaurering på en medeltida stensockel vilken finns bevarad på Domkyrkomuseet. S:t Laurentiusstoden är daterad till 1240 och kan eventuellt vara tillverkad i Hildesheim. Lejonfoten har tolkats kunna vara ett senare verk från tiden omkring 1325 och har tillskrivits bronsgjutaren Johannes Apengeter från Lübeck. Helgonet står normalt med ansiktet mot högkoret men vid S:t Laurentius dag den 10 augusti vänds bronsstoden mot mittskeppet.

I södra transeptet är en drygt tre meter hög *sjuarmad mässingsljusstake* placerad. Den är sannolikt ett tyskt arbete från 1400-talets slut och tillskriven Harmen Bonstedes verkstad i Hamburg. Den är smyckad med de fyra evangelistfigurerna och fyra liggande lejon bär upp foten.

Horologium Mirabile Lundense - Det underbara uret i Lund.

I kryptans högkor står ärkebiskop Birger Gunnersens (d 1519) storslagna *sarkofag* som färdigställdes 1512. Den är utförd av den tyska stenhuggarmästaren Adam van Düren, som även skulpterat *brunnskaret* i kryptans norra korsarm 1513–14. Det är tillverkat av fyra stora sandstenshällar med symboliska och satiriska bild- och textframställningar på plattyska i relief och föreställer bland annat en kung med skriftrulle och texten: ”Åran går över allting” samt Adam van Dürens valspråk ”Början är lätt gjord, men avslutningen mödosam.” Sarkofagen och brunnen undersöktes och konserverades 1940 av bildhuggare Christofer Keppner och konservator Hans Erlandsson, då bland annat rostade ankarjärn ersattes av kopior i brons. I kryptan finns ett stort antal medeltida gravhällar av vilka några ursprungligen legat i kryptan. Flertalet har dock flyttats från andra delar av kyrkan, vilket framför allt skedde 1879 i samband med Zettervalls restaurering.

I kyrkan finns även ett flertal *epitafier* bevarade. En del har även överflyttats till Domkyrkomuseet. Bland kyrkans epitafier finns några rikt skulpterade från 1600-talet, däribland epitafiet över biskopen i Lunds domkyrka Mads Jensen (d 1636). Det hänger i södra sidoskeppet, längst till väster. Det är utfört i sandsten och marmor och flankeras av två stora figurer framställande Moses och Johannes Döparen. Vid den tredje pelaren från väster i norra sidoskeppet hänger epitafiet tillhörande Görel Fadersdotter Sparre (d 1605) och hennes tredje make Lave Brahe till Krageholm (d 1567) vars gravhäll även finns i kryptan. Görel uppnådde en för tiden ansenlig ålder och dog 90 år gammal. Hon är kanske mest känd som byggherre till Torups slott utanför Malmö.

Kulturhistorisk karaktärisering för Lunds domkyrkoanläggning

Domkyrkan med Domkyrkoplatsen och Lundagårds parkområde utgör tillsammans med den omgivande bebyggelsen en unik kulturmiljö, som speglar Lunds betydelse och utveckling som kyrklig metropol, stiftsstad och universitetsstad. Området runt domkyrkan förmedlar en historisk kontinuitet från tidig medeltid till modern tid med Liberiet, domkapitlets bibliotek, universitetsbyggnaderna och det sentida tillskottet Domkyrkoforum. Den historiska kopplingen mellan universitetet och kyrkan har allt sedan domkapitlet 1666 donerade medel för universitetets grundande varit täta, från att undervisning initialt bedrevs i domkyrkan till den sedan dess obrutna traditionen med doktorspromotioner. Den monumentala katedralen med sina karaktäristiska torn, de så kallade Lunna pågar, har ett stort symbolvärde för staden och avgörande betydelse för stadens siluett och stadsbild. Lund är utpekat som riksintresse för kulturmiljövården, där domkyrkan och dess närmiljö utgör uttryck för riksintresset.

Lunds domkyrka är en av de äldsta och mest betydelsefulla romanska kyrkobyggnaderna i Norden och den ursprungliga grundformen är i stort bevarad. Arkeologiska undersökningar tyder på att den ersatte en äldre stenkyrka och möjligen även en ännu äldre träkyrka, vilket visar på områdets långa kontinuitet som kyrkplats. Stilhistoriskt finns ingen uppenbar föregångare. Arkitektur och stensulptur utgör en smältdegel av influenser från norra Västeuropa och Lombardiet i norra Italien, vilket skapat ett unikt byggnadsverk av såväl internationell, nationell som regional betydelse. Den mest välbevarade delen av kyrkan är kryptan, som ofta jämförts med den väldiga kryptan i Speyer från omkring 1040 och med den 1089 invigda kryptan i S:t Hermes i Ronse. Domkyrkobygget ska ses som en del i en omfattande byggnadsverksamhet som sträckte sig över hela den då kristna världen. Det var ett av de största byggnadsföretagen i Skåne under medeltiden och bygghyttan samlade både lokal och internationell expertis såsom stenhuggare, murare och timmermän. Hantverkarna drev på den allmänna utvecklingen inom det romanska kyrkobyggandet långt utanför stiftets gränser, något som inte minst gällde stenhuggarnas ornamentala och arkitektoniska formvärld där den stramare nordiska romaniken blandades upp med Lombardiets organiska formrikedom. Absidens konstfullt utformade kolonnettgalleri återfinns i förenklade versioner på flera landsortskyrkor. Valvslagningen av domkyrkan, som påbörjades efter den omfattande branden 1234, anses vara startskottet för valvslagningen i nuvarande södra Sverige.

Genom sin arkitektur, skulptur och uppbyggnad förmedlar katedralen den tidiga kyrkokonstens mystik och livsåskådning. Den dekorativa utsmyckningens ursprungliga betydelse känner vi endast delvis till idag men förmedlar då liksom nu en stark gudstro och övertygelse om den kommande frälsningen. De sägenomspunna Finnskulpturerna i kryptan samt de monumentala seraferna och lejonväktarna i norra transeptet tillhör kyrkans främsta byggnadsskulpturer. Mindre påtagliga symboler döljs i kyrkans kapital, arkivolter och listverk. Adam Van Dürens stenhuggeriarbeten från 1500-talet förmedlar en unik och mer samhällskritisk syn på omvärlden genom sina allegoriska reliefer.

Domkyrkan har även stora restaureringshistoriska värden där olika ideologier kommer till uttryck i dagens kyrkobyggnad genom domkyrkoarkitekternas restaureringar från 1800-talet och framåt. Främst gäller detta Carl Georg Brunius och Helgo Zettervall, vars arbeten även haft stort inflytande på det skånska kyrkobyggnadsbeståndet. I domkyrkan representerar Brunius sin tids nyvaknade intresse för medeltiden men även ett konsthistoriskt och förhållandevis varsamt förhållningssätt. Zettervall har istället ett mer fritt förhållningssätt till den äldre byggnaden och hans genomgripande restaurering av domkyrkan kom att bli landets första och största stilhistoriska kyrkorestaurering. Utmärkande är också tilltron till tidens moderna material och banbrytande ingenjörskonst, såsom användandet av portlandcement och den monumentala takstolskonstruktionen i järn. Eiler Græbes invändiga restaurering vid mitten av 1900-talet speglar sin tids mer avskalade ideal.

Domkyrkans exteriör präglas ännu av den av Brunius påbörjade restaureringen, men framför allt av Zettervalls restaureringsperiod från 1800-talets andra hälft då den välkända dubbeltornsiluetten tillkom. Karaktäristiskt för exteriören är även de mörka fasaderna i hörsandsten och de sammanhållna blytäckta taken. Zettervalls restaurering med nya torn och västparti utmärker sig som det första stora svenska kyrkobyggnadsprojektet med fasader helt utförda i natursten sedan medeltiden. Därtill återfick domkyrkan efter en period på knappt hundra år med koppar-plåtsavtäckt mansardtak sin medeltida gestaltning med blyavtäckta sadeltak. Domkyrkan är idag den enda kyrkan i landet som har en komplett taktäckning av bly, och de väl exponerade blytaken utgör en bärande del i exteriörens arkitektoniska särprägel.

Domkyrkans interiör har trots att nästan 1000 år har gått sedan den grundlades behållit sin övergripande uppbyggnad med konsekvent utförd symmetrisk planlösning. Dagens kyrkorum präglas i hög grad av den romanska kyrkokonstens byggstenar med kvadrar, kolonner, pelare, arkader och valvbågar i grå hörsandsten. Kyrkans stenhuggeri från romansk till modern tid är betydelsefullt ur teknik- och arkitekturhistorisk synpunkt, i synnerhet kyrkans äldre stenvurverk med bevarade stenarbetningsspår och stenhuggarmärkning. Viktiga delar av Zettervalls restaurering finns bevarade i förhallen, vars gestaltning är typisk för 1800-talets stilrestaureringar. Græbes arbeten omfattade bland annat dagens golvbeläggning av komstadkalksten samt att bänkrader började plockas bort, en företeelse som fortsatt under 1990- och 2000-talen vilket lämnat kyrkorummet helt utan fast bänkinredning. Till Græbes förändringar som påverkar upplevelsen av kyrkorummet hör även väggarnas framtagna sandstensmurverk och rökfärgade fönsterglas.

Kryptans, transeptkapellens och sakristiornas utformning har släktskap med kryptkyrkor på kontinenten och kryptan i Lunds domkyrka är ett viktigt exempel på denna kyrkoarkitektur. Brunn, sidokapell och altare är viktiga inslag i kryptan och betydelsefulla för förståelsen av kryptans funktion i den tidigmedeltida kyrkan. Kryptan präglas också av de ursprungliga valven av tuffsten och kolonnerna samt de djupa fönsternischerna.

Domkyrkan har ett flertal äldre bevarade inventarier och fast inredning av hög konstnärlig kvalitet med stora sakrala värden. Altarskåpet från 1398 är ett av Nordens äldsta och största altarskåp och de välbevarade korstolarna med sin synnerligen rika höggotiska utsmyckning med ålderdomliga inslag av djurbilder är högst ovanliga bland samtidens och efterföljande tiders korstolar. Även kyrkans rikt skulpterade celebrantstol och sakramentsskåp är värdefulla medeltida föremål. Predikstolen tillhör ett av bildhuggaren Johannes Ganssogs förnämsta verk och har varit den stora förebilden för bland andra Jacob Kremberg och Köpingemästaren som tillverkat predikstolar till ett flertal skånska kyrkor. Det rekonstruerade astronomiska uret har stora upplevelsevärden och utgör en av domkyrkans stora sevärdheter. Bronsstederna och den sjuarmade ljusstaken är unika konsthistoriska föremål och tillhör kyrkans äldsta inventarier. Det tidiga 1900-talets utsmyckningar, som absidens kraftfulla mosaik av Joakim Skovgaard och de målade glasfönstren av Emanuel Vigeland, är intressanta tillägg av hög konstnärlig kvalitet till det medeltida kyrkorummets.

I kryptan har gravhällar som tidigare legat i kapellen samt i mitt- och sidoskeppen samlats. Dessa utgör en viktig källa till kunskap om äldre tiders begravningstraditioner och syn på livet efter detta. Gravhällarna har liksom kyrkorummets epitafier och minnestavlor även stora personhistoriska värden, då de förmedlar historien om flera av domkyrkans ärkebiskopar och biskopar samt framträdande adelspersoner och digniteter från universitetsvärlden. En av de mest välkända är biskop Peder Winstrup, vars kvarlevor som ännu bevaras i kyrkan blivit föremål för omfattande vetenskapliga undersökningar.

Sägner om jätten Finn bidrar starkt till den historiska upplevelsen och hör, liksom traditionen att kyrkans skyddshelgon S:t Laurentius kontinuerligt förses med ett nytt palmblad i ena handen, till de immateriellt baserade kulturhistoriska värdena i domkyrkan. Vid Brunius restaurering 1832–59 påträffades olika föremål under korstolarna, såsom kvitton och minneslappar, som kan berätta om gångna tiders vardagsliv. Dessa finns nu tillsammans med andra inventarier utställda i Domkyrkomuseet som blivit en viktig del i förmedlingen av domkyrkans historia.

Att tänka på vid förvaltningen av kyrkoanläggningen

- Lunds domkyrka är ett av landets förnämsta byggnadsverk från medeltiden och utgör som helhet ett nationellt omistligt kulturarv. Att bevara dess unika kulturhistoriska värden bör vara kärnan i förvaltningen av domkyrkan.
- Domkyrkan och Domkyrkoplatsen utgör tillsammans med Lundagård idag en unik central park- och bebyggelsemiljö med mycket höga kulturhistoriska värden. Under mark finns en stor mängd arkeologiska lämningar, vilket bör beaktas vid alla mark-ingrepp.
- Den monumentala kyrkan med sina karaktäristiska torn, de så kallade Lunna pågar, utgör ett landmärke och en symbol för stiftsstadens.

- De rika stenhuggerierna i såväl exteriör som interiör utgör ett av norra Europas främsta exempel på tidigmedeltida stenhuggarkonst. Stensulpturerna är även intressanta exempel på medeltidens religiösa bildvärld. Absidens exteriöra gestaltning har inspirerat till ett likartat utförande på ett flertal skånska landsortskyrkor.
- Kryptan är norra Europas viktigaste exempel på en romansk kryptkyrka och ett av Sveriges äldsta bevarade rum som ännu är i bruk.
- Domkyrkans takmaterial hör till de tidigaste kända exemplen på blytak inom svensk byggnadskonst, och är idag den enda kyrkan i landet som har en komplett taktäckning av bly. De sammanhållna och väl exponerade blytaken utgör en bärande del i exteriörens arkitektoniska verkan och domkyrkans kulturhistoriska särprägel.
- Brunius restaurering, de av Zettervall utförda tilläggen och Græbes strama gestaltning av kyrkorummet visar på de restaurerings- och stilideal som var aktuella under respektive perioder och är viktiga att värna om. Delar av interiören och inredningen bär spår av bemålning från olika perioder, vilket bör beaktas i den dagliga förvaltningen.

Skydd m.m.

Domkyrkan och kyrkotomten är skyddade enligt 4 kap. kulturmiljölagen.

Lunds domkyrka är belägen inom fornlämningsområdet Lund 73:1, vilket avser Lunds centrala delar och skyddas enligt 2 kap. kulturmiljölagen.

Lunds domkyrkas kyrkomiljö ingår i område av riksintresse för kulturmiljövården Lund [M:K87] samt ingår i området Lund som är utpekad som Särskilt värdefull kulturmiljö i Kulturmiljöprogram för Skåne, framtaget av Länsstyrelsen.

Källor och litteratur

Andersson, Hans & Anglert, Mats (red.), *By, huvudgård och kyrka: studier i Ystadsområdets medeltid*, Almqvist & Wiksell International, Stockholm, 1989

Bodin, Anders, *Helgo Zettervalls arkitektur*, Carlsson, Diss. Stockholm: Kungliga Tekniska högskolan, 2017, Stockholm, 2017

Brunius, Carl Georg, *Nordens äldsta metropolitankyrka: eller historisk och arkitektonisk beskrifning om Lunds domkyrka*, Omarb. och mycket tillökt uppl., Lund, 1854

Cinthio, Erik, *Lunds domkyrka: en skildring i ord och bild av Lundadomen genom tiderna*, Malmö, 1953

Cinthio, Erik, *Lunds domkyrka under romansk tid*, Ohlsson, Diss. Lund: Univ., Lund, 1957: http://portal.research.lu.se/portal/files/21557081/Diss_Erik_Cinthio.pdf

Cinthio, Erik, 'Lunds domkyrkas förhistoria: S:t Laurentiuspatrociniet och Knut den heliges kyrka än en gång', *Ale*, 1990:2, s. 1-11, 1990

Cinthio, Maria & Ödman, Anders (red.), *Vägar mot Lund: en antologi om stadens uppkomst, tidigaste utveckling och entreprenaderna bakom de stora stenbyggnaderna*, Historiska media, Lund, 2018

Dahlberg, Markus & Franzén, Kristina (red.), *Sockenkyrkorna: kulturarv och bebyggelsehistoria*, 1. [uppl.], Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 2008

Dahlberg, Markus & Sjöström, Ingrid (red.), *Skåne: landskapets kyrkor*, 1:1, Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 2015

Græbe, Eiler, 'Lunds domkyrka genom tiderna och några synpunkter på framtiden', *Byggmästaren* 1947:2

Græbe, Eiler & Hallgren, Sören ill., *Lunds domkyrka: vägledning för besökande*, Domkyrkorådet, Lund, 1969

Göransson, Anna Maria, *Jacob Kremberg och Lundaskolan: en undersökning av den manieristiska träskärarkonsten i skånekyrkorna*, [Gleerupska univ.-boktr.(distr.)], Diss. Lund: Univ.,[Lund], 1977

Kv. Universitetet 1 m.fl. – Arkeologisk förundersökning 2014. Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige, 2014

Löfvendahl, Runo & Sundnér, Barbro, *Lunds domkyrka: stenmaterial och skadebild*, Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 1997

Manhag, Andreas, *Kraftstorg: Lunds mittpunkt och baksida under 500 år*, Lunds domkyrka, Lund, 2017

Rydbeck, Monica, *Valvslagning och kalkmålningar i skånska kyrkor*, Gleerup, Lund, 1943

Rydén, Thomas, *Lunds domkyrkas medeltida bronsstoder*, [Konstvet. inst., Lunds universitet], Lund, 1992

- Rydén, Thomas & Lovén, Björn, *Domkyrkan i Lund*, Corona, Malmö, 1995
- Ulvros, Eva Helen & Larsson, Anita, *Domkyrkan i Lund: en vandring genom tid och rum*, Historiska media, Lund, 2012
- Wrangel, Ewert, *Konstverk i Lunds domkyrka*, Gleerup, Lund, 1923
- Wrangel, Ewert, *Korstolarna i Lunds domkyrka*, Malmö Ijustrycksanstalt, Malmö, 1930
- Vård- och underhållsplan* (2019), Wikerstål Arkitekter AB/Tengbomsgruppen AB.
- Åman, Anders, *Helgo Zettervalls domkyrkorestaureringar*, [Ny utg.], Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala, 2015
- Kulturportal Lund. Lundagård före Hårleman: <https://kulturportallund.se/lundagard-fore-harleman/>, hämtad 2020-12-16.
- Lunds kommun. Lunds bevaringsprogram: <https://bevaringsprogram.lund.se/wiki/Huvudsida>, hämtad 2020-12-14.
- Lunds Universitet. Om universitet. Lunds universitets historia: <https://www.lu.se/om-universitetet/universitetet-i-korthet/lunds-universitets-historia>, hämtad 2020-12-16.
- Länsstyrelsen i Skåne. Besöksmål. Byggnadsminnen: <https://www.lansstyrelsen.se/skane/besoksmal/byggnadsminnen/gladjen.html>, hämtad 2020-12-16.
- Länsstyrelsen Skåne. Samhällsplanering & kulturmiljö. Kulturmiljöprogram: <https://lansstyrelsen.se/skane/besoksmal/kulturmiljo.html>, hämtad 2020-12-16.
- Sacer*. Svenska kyrkans digitala inventariesystem, hämtat 2021.
- Statens fastighetsverk. Våra fastigheter. Historiska museet i Lund: <https://www.sfv.se/fastigheter/sok/sverige/skane-lan/historiska-museet-i-lund/>, hämtad 2020-12-17.

Övriga uppgifter

- Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning: Kerstin Börjesson, Regionmuseet Skåne, Max Laserna, Laserna Restaurering AB, Anna Lindqvist, Kulturen i Lund, Henrik Nilsson, Harg Hus & Kultur AB.
- Projektledare: Heikki Ranta, Lunds stift.
- Inventeringstillfällen: 2020–2021.
- Foto (där inte annat anges): Kerstin Börjesson och Max Laserna.
- Layout: Max Laserna och Henrik Nilsson.
- Kvalitetsgranskning: Docent Herman Bengtsson, fil. dr. Thomas Rydén och domprost emeritus Håkan E Wilhelmsson, medverkande i projektet *Lunds domkyrka 2023*.